

Dominikánsky kostol v Košiciach – niekoľko poznámok k pretrvávajúcim dilemám

Bibiana POMFYOVÁ

Abstract

The evaluations of the Dominican church in Košice in the specialist literature have been controversial. It has been dated between the last third of the 13th century and the last third of the 14th century. Its style might have stemmed from Silesian and Polish, Danubian or Parlerian architecture. Links to the Danubian style and the date of the establishment in the first quarter or third of the 14th century, suggested by Jaroslav Bureš, as early as 1965, appear to be the most convincing. The current state of knowledge of the field of Central-European architecture provides further arguments in support of his opinion. The latest findings, coming from architectural and historical research into the church in Košice, have raised a whole range of questions. They include a fragment of a partition in the Eastern part of the nave.

Keywords: Sacred architecture, Middle Ages, Dominicans, Church, Gothic Architecture, Rood screen, Slovakia, Košice

Dominikánsky kostol v Košiciach, napriek prestavbám jeden z najlepšie zachovaných stredovekých reprezentantov mendikantskej architektúry na Slovensku, je v doterajšej literatúre hodnotený značne kontroverzne. Dôvodom je heterogénny štýlový charakter jeho zachovaných kameňosochárskych súčastí, najmä architektonickej výzdoby v chóre (presbytériu) a na triumfálnom oblúku. Na hlavicových vlysoch triumfálneho oblúka, ako aj na hlaviciach a konzolách valcovitých prístenných prípor nezachovanej stredovekej klenby chóru sa sústreďuje pomerne bohatý reliéfny dekor, v ktorom prevažuje rastlinná ornamentika, doplnená zoomorfnými a figurálnymi motívami. V tomto motívicky rôznorodom repertoári sú zastúpené výzdobné prvky variujúce pôvodom ešte ranogotický bobuľový ornament popri naturalizujúcich formách klasickej gotiky (v oboch prípadoch v poklasickej transformácii smerujúcej k zvýšenému geometrizmu a formalizácii), ako aj štýlovo pokročilejšiu rastlinnú ornamentiku dynamicky zvlnených listov. Súčasťou plastického členenia obvodových

stien chóru je aj dvojica tzv. baldachýnových sôch pod skrátenými klenbovými príporami. Pôvodné sochy sa nezachovali, no ich pozostatkom sú prvky previazané s murivom – konzoly a baldachýny, na ktorých a pod ktorými zaniknuté stredoveké sochy stáli.

Uvedená heterogenita je zdrojom pretrvávajúcich dilem ohľadom štýlového zaradenia kostola a tým aj jeho datovania. Písomné pramene ponúkajú pri ich riešení len málo oporných bodov. S istotou vieme iba to, že kláštor košických dominikánov bol založený niekedy pred rokom 1303, keď ho rádom historik Bernardus Guidonius (Bernard Gui) zapísal do zoznamu existujúcich kláštorov dominikánskej rehole v Uhorsku,¹ a že v roku 1336 vymenil kláštor s mestom časť svojho pozemku za 600 vozov

¹ WICK, V.: *Dáta k dejinám košických dominikánov*. Košice 1932, s. 3; HUNČAGA, G. P. OP: *Historické štúdie k dejinám dominikánov*. Bratislava 2008, s. 41

kameňa a 100 vozov piesku na stavbu.² Veľká dávka stavebného materiálu vypovedá o rozsiahlych stavebných prácach, nie je však zrejmé, ktorých častí kláštora sa týkali; z dokumentu vyplýva len to, že kláštor bol obklopený múrmi, ku ktorým nemali byť zo strany obyvateľov mesta postavené žiadne budovy.

Vychádzajúc z uvedeného rámca sa mohli jednotliví bádatelia oprieť takmer výlučne o formálnu a štýlovú analýzu. Hlavné názory možno zhrnúť nasledovne:

Václav Mencl považoval dominikánsky kostol v Košiciach za stavbu z obdobia okolo roku 1290, na ktorej realizácii sa podieľal kamenár pochádzajúci zo Spiša. V rámci Menclovej koncepcie o umeleckohistorickom rozdelení Slovenska na dve časti, oddelené „*vyšokými horskými pásmami a lesnými údoliami stredného Slovenska*“, z ktorých jedna (severovýchodná) mala patriť do sasko-sliezsko-poľskej vetvy stredoeurópskej gotiky a druhá (južná) do podunajskej, sa Košice koncom 13. storočia ocitli prostredníctvom spišskej väzby (a tiež hypoteticky zvažovaného spolupôsobenia vratislavských dominikánov) v poklasickom stupni meißensko-sliezsko-poľskej gotiky.³ Naproti tomu Jaroslav Bureš vo svojej síce nepublikovanej, ale okruhu odborníkov dobre známej a často citovanej dizertačnej práci posunul vznik kostola

do prvej štvrtiny 14. storočia a hoci neodmietol Menclom naznačené spišské súvislosti, vnímal ho najmä ako stavbu vybudovanú pod podunajským vplyvom.⁴ Štefan Oriško, považujúc kostol košických dominikánov za jednu zo stavieb dokumentujúcich počiatky mendikantskej architektúry na Slovensku, sa vrátil k datovaniu do posledných desaťročí (poslednej tretiny) 13. storočia, pričom sa ale priklonil k Burešovej kombinácii spišských a podunajských väzieb.⁵ S názormi uvedených autorov sa pokúšali vyrovnat' realizátori architektonicko-historických výskumov kostola. Riešiac najmä otázky stavebných etáp a chronológie, do ktorej bolo potrebné včleniť aj nové stavebno-historické zistenia, datovali stavbu do rozmedzia tretej tretiny 13. stor. až prvej tretiny 14. stor.,⁶ resp. začiatok výstavby kostola predpokladali v poslednom desaťročí 13. stor. až prvom dvadsaťročí 14. stor.⁷ Najnovšie sa kostolu obšírne venoval Maroš Volovár, ktorý, stavajúc sa veľmi kriticky k analýzám svojich predchodcov, posunul jeho datovanie až do kontextu stavebnej produkcie Košíc v poslednej tretine 14. storočia.⁸ Svojou argumentáciou však namiesto objasnenia problému vniesol do beztak komplikovaného okruhu otázok viac konfúznosti. Možno s ním ale súhlasiť v tom, že opakované datovanie košického dominikánskeho

² WICK 1932, c. d. (v pozn. 1), s. 4–5; VOLOVÁR, M.: Kostol košických dominikánov a jeho kamenosochársky program. In: *Průzkumy památek*, roč. 24, 2017, č. 1, s. 187–221: 187, 189, p. 4. Ďalšie správy zmieňujúce potrebu opráv kláštora a týkajúce sa tak stavebných aktivít pochádzajú až z 15. stor. (WICK 1932, c. d. v pozn. 1, s. 4–8).

³ MENCL, Václav: Románská a gotická hlavice jako prostředek k datování české architektury. In: *Zprávy památkové péče*, roč. 10, 1950, č. 1, s. 1–24: 12; MENCL, V.: Vztahy východního Slovenska ku gotike sliezsko-poľskej vetvy. In: *Zo starších výtvarných dejín Slovenska*. Ed.: VÁROSS, M. Bratislava 1965, s. 25–50: 43; MENCL, V.: Gotická architektúra Košíc. In: *Vlastivedný časopis*, roč. 15, 1966, s. 3–25: 4–5; MENCL, V.: Jaroslav Bureš, prom. hist., Středověké stavby slovenských mendikantů, posudek kandidátské disertační práce. In: *Art*, roč. 5, 1971, č. 1–2, s. 252–256: 156.

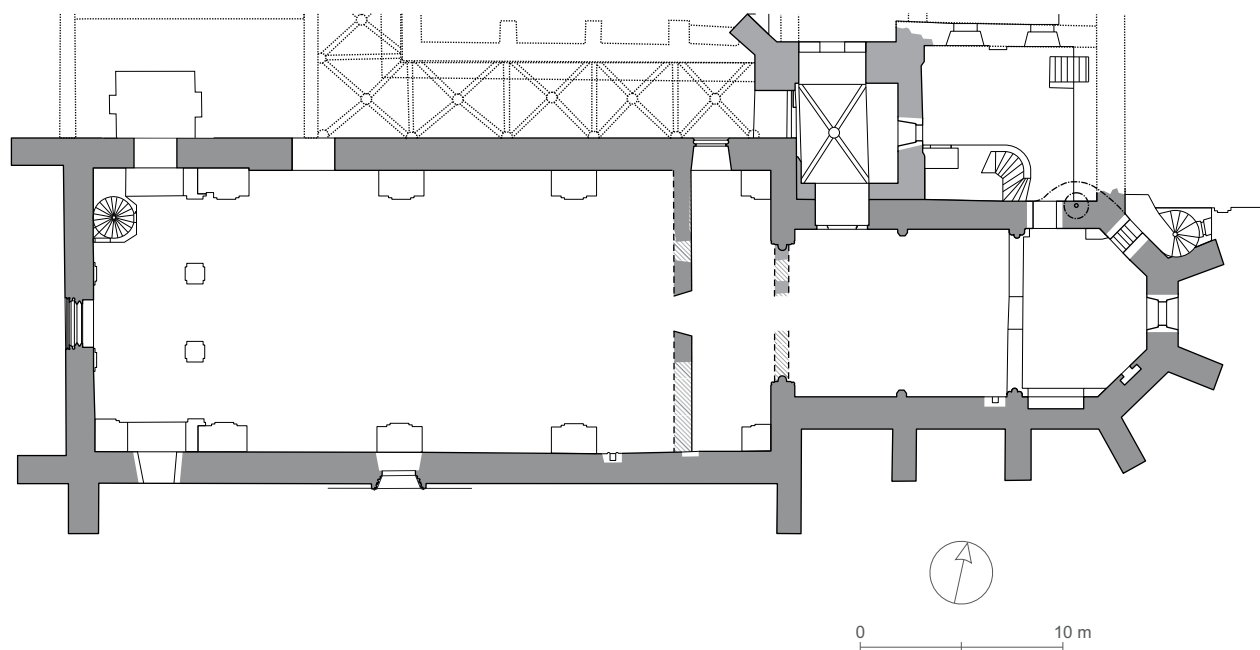
⁴ BUREŠ, J.: *Středověké stavby slovenských mendikantů. Příspěvek k charakteristice slovenské gotiky*. Nepublikovaný rkp. kandidátskej dizertačnej práce. Bratislava 1965 (kópia rukopisu, archív autorky), hlavný text s. 105–124, katalóg s. 144–150.

⁵ ORIŠKO, Š.: Prvé stredoveké stavby žobravých reholí na Slovensku. In: *Pamiatky a múzeá*, 2004, č. 1, 15–22: 21 (autor tu aj na základe košického dominikánskeho kostola polemizoval s tézou o neznámych architektonických počiatkoch mnohých mendikantských kláštorov na Slovensku); ORIŠKO, Š.: Neskororománske kamenárske pamiatky z Košíc (Poznámky k umeniu Košíc v 13. storočí). In: *Archaeologia historica*, roč. 30, 2005, č. 1, s. 507–516: 509–510; ORIŠKO, Štefan: Dominikánsky kostol v Košiciach. Možnosti a problémy interpretácie počiatkov stavby. In: *Ročenka Slovenskej národnej galérie v Bratislave : Galéria 2004 – 2005*. Bratislava 2006, s. 9–21; ORIŠKO, Š.: K problematike letnerov v mendikantskej architektúre na Slovensku. In: *Monumentorum tutela*, roč. 22, 2010, s. 306–317: 307–308.

⁶ GOJDIČ, I. – PAULUSOVÁ, S. – ZVEDELOVÁ, K.: *Košice – dominikánsky kostol Nanebovzatia Panny Márie*. Bratislava 2005, nepubl. rkp. uložený v KPÚ Košice, s. 127; GOJDIČ, I. – PAULUSOVÁ, S. – ZVEDELOVÁ, K.: Dominikánsky kostol v Košiciach. In: *Pamiatky a múzeá* 2006, č. 4, s. 2–8 (pôdorys na s. 3).

⁷ GOJDIČ – PAULUSOVÁ – ZVEDELOVÁ 2006, c. d. (v pozn. 6), s. 2–3.

⁸ VOLOVÁR 2017, c. d. (v pozn. 2), s. 187–221.

Obr. 1: Košice, dominikánsky kostol, pôdorys. Podľa: Gojdič – Paulusová – Zveďelová 2005 (v pozn. 4), Rusnák – Volovár 2013 (v pozn. 78), digitalizácia: B. Pomfjová.

kostola do posledných desaťročí 13. storočia si vyžaduje korekciu.

V problematike dominikánskeho kostola v Košiciach sa miešajú otázky súvisiace s mendikantskou architektúrou, lokálnymi stavebnými okruhmi aj širšími nadregionálnymi súvislosťami. Cieľom nasledujúcich riadkov je prispieť do diskusie o tejto stavbe niekoľkými poznámkami, ktoré doterajšie poznatky dopĺňajú o opomínané aspekty alebo nové náhľady či zistenia na poli stredovekej architektúry, relevantné aj pre košický kostol. Podľa môjho názoru potvrdzujú, že najpresvedčivejšiu z doterajších analýz predostrel Jaroslav Bureš.

Kostol košických dominikánov tvorí pôvodne plochostropá loď⁹ a odsadené presbytérium s dĺžkou dvoch klenbových polí a päťosminového záveru¹⁰ (obr. 1). V tomto rozsahu vznikol zrejme v jednej stavebnej etape, keďže architektonicko-historický výskum nezistil žiadne podstatné rozdiely v murivách.¹¹ Svojou dispozíciou sa radí k obvyklému stavebnému riešeniu stredoeurópskych mendikantských kláštorov, v ktorých architektúre sa už v druhej polovici 13. storočia rozšíril tzv. *vonkajší*

⁹ Plochý strop dokladá zvyšok omietky zistenej na obvodovom múre lode v povalom priestore nad súčasnou barokovou klenbou. PAULUSOVÁ, S.: *Býn. dominikánsky kostol v Košiciach: Pamiatkový výskum*. Bratislava 1983, nepubl. rkp. uložený v KPÚ Košice, s. 34; GOJDIČ – PAULUSOVÁ – ZVEDELOVÁ 2005, c. d. (v pozn. 6), s. 126.

¹⁰ MENCL (1965, c. d. v pozn. 3, s. 43) spočiatku predpokladal v presbytériu šesťdielnu klenbu, čo však spochybnil, hoci jednoznačne neodmietol už BUREŠ (1965, c. d. v pozn. 4, s. 107–109) a následne revidoval aj sám MENCL (1966, c. d. v pozn. 3, s. 10), keď do pôdorysu kostola zakreslil dve

polia krížovej rebrovej klenby, čo bolo akceptované aj ďalšími bádateľmi. Z pôvodnej klenby sa v podkroví zachovali zvyšky čelných oblúkov a v sekundárnych pozíciách nájdené fragmenty rebier (ORIŠKO 2006, c. d. v pozn. 5, s. 12; PAULUSOVÁ 1983, c. d. v pozn. 9, s. 20–21, 31–32; GOJDIČ – PAULUSOVÁ – ZVEDELOVÁ 2005, c. d. v pozn. 6, s. 9; VOLOVÁR 2017, c. d. v pozn. 2, s. 199–200). Dnes je presbytérium zaklenuté barokovou klenbou z 18. stor.

¹¹ PAULUSOVÁ 1983, c. d. (v pozn. 9), s. 30. Zaklenuté podvezie na severnej strane kostola v kúte medzi presbytériom a loďou, ktoré M. VOLOVÁR (2017, c. d. v pozn. 2, s. 201)

dlhý chór (nem. *Außenlangchor*), kombinovaný s jednou loďou alebo viaclodím. Typologicky staršie boli dlhé chóry s rovnými východnými závermi. No už pred polovicou 13. storočia sa objavila a v priebehu 2. polovice presadila modernizovaná verzia polygonálne ukončeného, zaklenutého dlhého chóru, nazývaného kvôli genéze v kaplnkách katedrálnej architektúry aj *kaplnkový chór*. Stavebný typ kostola s tzv. vonkajším dlhým chórom sa stal v 2. polovici 13. storočia štandardným riešením mendikantských kostolov aj na území stredovekého Uhorska a uvedenú základnú dispozičnú schému variujú (rozmermi, proporciami, počtom lodí, dĺžkou presbytéria) tiež všetky slovenské, dispozične známe kostoly žobravých reholí.¹² Kostol košických dominikánov reprezentuje kratší variant dlhého chóru, tvorený „iba“ dvomi klenbovými poľami a päťosminovým záverom, ktorý však bol realizovaný už v jednom z najstarších príkladov uvedenej dispozície, v Kostole sv. Františka Anežského kláštora v Prahe (1238 – 1245).¹³ Na Slovensku mal o málo staršieho predchodcu vo františkánskom kostole v Bratislave (vysvätenom v r. 1297).

Stavebný typ kostola košických dominikánov teda nijako nevybočuje z obrazu mendikantskej architektúry a sám osebe neponúka ani záchytné body k jeho presnejšiemu datovaniu, či určeniu nadregionálnych väzieb. Pokiaľ však prijmeme hypotézu, opierajúcu sa o dvojosové členenie západnej fasády a šírku lode (13,7 m), že plochostropá loď bola predelená stredovými piliermi na dvojloď, ¹⁴ mohla by to byť

podporná indícia pre Burešom postulované podunajské kontakty košických dominikánov, keďže symetrické dvojloďa s odsadeným presbytériom patrili už v druhej polovici 13. stor. ku špecifikám rakúskej, osobitne dolnorakúskej mendikantskej architektúry.¹⁵ A v skupine dolnorakúskych dvojlodí možno nájsť aj príklad nezaklenutého dvojloďa: dvojloďová hala minoritského kostola vo Viedni, vybudovaného po roku 1276, zostala zrejme nezaklenutá, s plochým stropom alebo otvoreným krovom, až do postupnej prestavby kostola na halové trojloďie v 14. storočí.¹⁶

Na rozdiel od lode bolo presbytérium košických dominikánov od počiatku zaklenuté a, ako bolo konštatované už v úvode, na jeho klenbové prípoje a triumfálny oblúk sa viazala pomerne bohatá plastická výzdoba. Tá môže prekvapovať, ak vezmeme do úvahy, že dominikáni (rovnako ako františkáni) v duchu mendikantského ideálu chudoby a v nadväznosti na reformnú rétoriku staršieho cisterciánskeho rádu požadovali, aby boli ich rádové stavby skromné a vyjadrovali pokoru. Ustanovenia prijaté generálnou kapitulou v počiatočnom období rádu regulovali výšku rádových stavieb a povoľovali kamennú, resp. murovanú klenbu (*lapidibus testudinata*) iba v chóre a sakristii.¹⁷ Na druhej strane, aj (spočiatku) obmedzená možnosť zaklenutia otvárala cestu pre uplatnenie plastického členenia, architektonickej výzdoby, väčšiu mieru kreativity, zohľadnenie moderných slohových podnetov, reprezentácie. Najmä v počiatočnom období existencie mendikantských rádov sa zrejme

považuje za súčasné s obvodovými múrmi lode, vyhodnotili realizátori architektonicko-historického výskumu po istom váhaní (PAULUSOVÁ 1983, c. d. v pozn. 9, s. 35–36) ako sekundárne. Dôvodom váhania bolo konštrukčné previazanie západného oblúka podvežia s múrom lode, o jeho sekundárnosti však mala svedčiť stavebná škára s omietkou na severnej stene presbytéria (GOJDIČ – PAULUSOVÁ – ZVEDELOVÁ 2006, c. d. v pozn. 6, s. 127).

¹² Súhrne a s odkazmi na ďalšiu lit. POMFYOVÁ, B.: Stredoveká architektúra žobravých reholí na Slovensku – stav výskumu a problémové okruhy. In: *Architektúra kláštorov a reboľných domov na Slovensku: Dejiny a pamiatková ochrana*. Eds.: KVASNICOVÁ, M. – ŠEREGLI, M. Bratislava 2018, s. 47–137: 72–74.

¹³ SOUKUPOVÁ, H.: *Anežský klášter v Praze*. Praha 1989, s. 77–113.

¹⁴ PAULUSOVÁ 1983, c. d. (v pozn. 9), s. 34; GOJDIČ – PAULUSOVÁ – ZVEDELOVÁ 2005, c. d. (v pozn. 6), s. 126; GOJDIČ – PAULUSOVÁ – ZVEDELOVÁ 2006, c. d. (v pozn. 6), s. 4, 5.

¹⁵ PARUCKI, M.: *Die Wiener Minoritenkirche*. Wien – Köln – Weimar 1995, s. 190–192.

¹⁶ HUBEL, A.: Der Hallenchor von St. Stephan in Wien : Überlegungen zum Verhältnis von Architektur und Plastik. In: *St. Stephan in Wien : Die „Herzogsverkstatt“*. Eds.: SCHEDL, B. – ZEHETNER, F. Wien – Köln 2022, s. 33–87: 50.

¹⁷ SUNDT, R. A.: „Mediocres domos et humiles habeant fratres nostri:“ Dominican Legislation on Architecture and Architectural Decoration in the 13th Century. In: *Journal of the Society of Architectural Historians*, roč. 46, 1987, č. 4, s. 394–407: 405; SCHENKLUHN, W.: *Architektur der Bettelorden : Die Baukunst der Dominikaner und Franziskaner in Europa*. Darmstadt 2000, s. 27.

mnohé ich kostoly vyznačovali kontrastom medzi prostou nezaklenutou loďou a zaklenutým presbytériom s bohatšou architektonickou štruktúrou. Architektonické stvárnenie chórov, doplnené prípadne maľbami či vitrážami, bolo v prvom rade (seba)prezentáciou rádu. Architektonický akcent vyjadroval spásanosnú dôležitosť liturgického diania v chóre, ktoré malo kľúčový význam tak pre samotný konvent, ako aj pre mesto a jeho obyvateľov. Charakter chóru ako samostatnej priestorovej jednotky spravidla ešte zdôrazňovala deliaca konštrukcia chórovej priečky alebo letnera, ktorej torzo sa zachovalo aj v kostole košických dominikánov. Architektonický kontrast medzi loďou a presbytériom (liturgickým chórom) sa však časom zmierňoval akceptáciou zaklenutia aj v lodi (lodiach). Protiklad medzi striednym architektonickým výrazom nezastropenej lode a zaklenutého presbytéria s pomerne bohatou plastickou výzdobou tak môže byť vnímaný ako nepriama indícia, že kostol košických dominikánov patrí k najstarším zachovaným reprezentantom mendikantskej architektúry na území Slovenska. Ak by ho stavali v závere 14. storočia, realizovali by ho už zrejme ako celozaklenutú stavbu – tak ako napr. františkánsky kostol v Košiciach, ktorého loď bola s najväčšou pravdepodobnosťou zaklenutá na stredové piliere.¹⁸ A zrejme aj pri tvorbe klenbových prípor v chóre by pred valcovitými driekmi, ktoré by osobitne v kontexte stavebnej produkcie Košíc v neskorom 14. storočí museli vyznievať značne retrospektívne, uprednostnili jemnejšiu a bohatšiu profiláciu, akú môžeme vidieť napr. v Kaplnke sv. Michala, M. Volovárom opakovane uvádzanej ako analógia pre čiastkové tvaroslovie dominikánskeho kostola.

V súvislosti so stavebnou plastikou v presbytériu a na triumfálnom oblúku je potrebné zdôrazniť, že v súčasnom stave sú jednotlivé články pokryté novodobými nátermi, zrejme viacnásobnými, ktoré môžu do značnej miery zakrývať jemnejšie detaily, skresľovať kameňosochársku kvalitu a slohové od-

Obr. 2: Košice, dominikánsky kostol, pohľad do presbytéria. Foto: P. Breier 2011.

tiene. Napriek tomu sa dajú v zhode so Štefanom Oriškom rozdeliť prioritne na základe rastlinnej ornamentiky do dvoch skupín.

Prvú skupinu tvoria hlavice jednoduchých valcových príporových driekov v polygonálnom závere (obr. 4, 5), ako aj hlavicové vlysy na trojdielných príporových zväzkoch (obr. 6–8), ktoré vymedzovali hranicu medzi vlastným oltárnym priestorom v záverovom polygóne (obr. 3) a liturgickým chórom mníchov (obr. 2). K tejto skupine možno priradiť prinajmenšom ešte aj konzolu pod južnou baldachý-

¹⁸ KRCHO, J. – SZEKÉR, G.: Adalékok a kassai ferences templom középkori építéstörténetéhez. In: *Koldulórendi építészet a középkori Magyarországon*. Ed.: HARIS, A. Budapest 1994, s. 333–358: 344–348.

¹⁹ ORIŠKO 2006, c. d. (v pozn. 5), s. 14 zaradil do rovnakých súvislostí obe konzoly, teda aj konzolu pod severnou baldachýnovou sochou, aj keď vyjadril isté pochybnosti o jej autenticite.

Obr. 3: Košice, dominikánsky kostol, klenbové prípory v polygonálnom zúverí (dnes priestor klauzúrnej kaplnky, ktorá vznikla oddelením a horizontálnym rozdelením polygonálneho zúveru stredovekého presbytéria.). Foto: M. Kalinová 2005.

novou sochou (obr. 13).¹⁹ Predovšetkým o hlavice tejto skupiny sa opieral Václav Mencl, keď formuloval svoju tézu o spišských súvislostiach košického dominikánskeho kostola a upozornil na dvojradové konárové úponky na portáli a konzolách v spišskom Odoríne (obr. 9).²⁰ Veľmi podobne tvarovaná listová ornamentika skutočne pokrýva hlavicový vlys severného príporového zväzku v košických dominikánoch (obr. 3, 7, 8). Odorínom sa však spišské analógie zdáleka nevyčerpávajú. Menovať možno stavebnú plastikú ďalších spišských kostolov, ktorá nadväzovala na odorínsku predlohu alebo iný spoločný vzor. Ide

najmä o úponky s dvojradovo usporiadanými listami na portáloch kostolov v Batizovciach, Danišovciach a Veľkom Slavkove. Dvojradovému listovému úponku na košickom hlavicovom vlyse je tvarom listov – kratšími, zaoblenejšími cípmi lalokov a väčšie modelovaným preliačením plochy listu smerom do stredu – blízka najmä rastlinná ornamentika na ľavom ostení portálu, ale aj na klenbovom svorníku a konzolách v presbytériu kostola vo Veľkom Slavkove (obr. 10), hoci nedosahujúca kameňosochársku kvalitu košického listového úponku.²¹ V menovanej skupine spišských kostolov možno ale nájsť aj ďal-

²⁰ MENCL 1965, c. d. (v pozn. 13), s. 43.

²¹ Tvar listu však, žiaľ, aj tu v súčasnosti výrazne skresľuje nevhodný náter, osobitne na portáli.

Obr. 4: Košice, dominikánsky kostol, hlavica klenbovej prípoly v záverovom polygóne. Foto: B. Pomfjová 1997.

Obr. 5: Košice, dominikánsky kostol, hlavica klenbovej prípoly v záverovom polygóne. Foto: B. Pomfjová 1997.

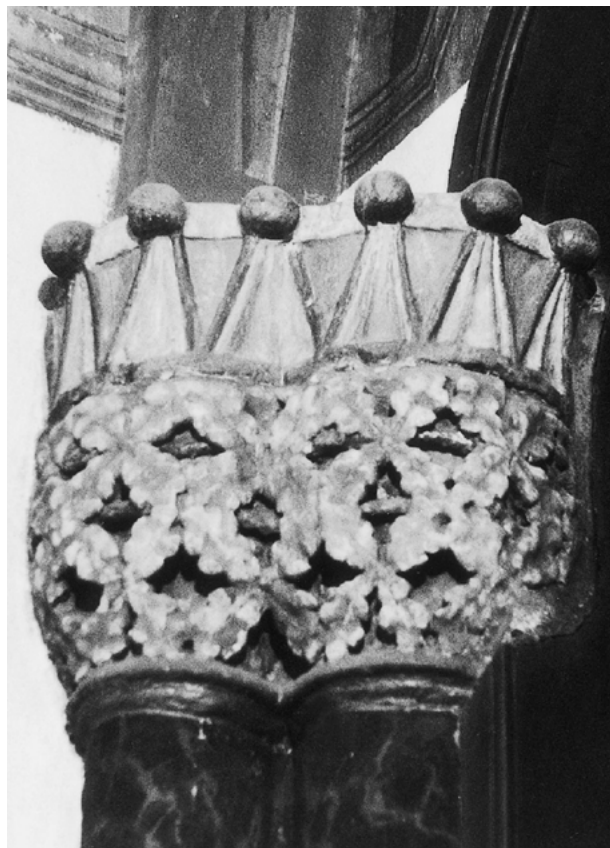
šiu frapantnú analógiu. Sú to do podoby „koruny“ zoradené strnulé, silne odživotnené, geometrizujúco schematizované jazykovité listy ukončené bobuľami. V Košiciach pokrývajú krycie dosky jednak hlavicevého vlysu južnej zväzkovej prípoly (obr. 6) a jednak samostatnej hlavice v severnom kúte polygónu (obr. 3, 4). Na Spiši zdobí identický motív plochu hlavicevých vlysov na triumfálnom oblúku kostola v Danišovciach (obr. 11). V oboch prípadoch ide o zhodnú mieru štylizácie pôvodom ranogotického bobuľového listového dekoru, kanelované listy majú analogický trojuholníkovitý tvar ukončený pukom. Púčiky majú v Danišovciach aj na jednotlivých hlavici

v košickom kostole zhodnú plastickú modeláciu, pokým na listoch hlavicevého vlysu zväzkovej prípoly boli transformované do podoby hladkého guľovitého útvaru, ktorý však pôvodne mohol byť dotvorený maľbou evokujúcou rastlinný puk. Súvislosti medzi oboma stavbami ešte umocňujú zväzky troch valcovitých driekov – v Košiciach vo funkcii klenbových prípor, v Danišovciach ako ostenie triumfálneho oblúka.²² Vo výpočte spišských analógií je pritom možné pokračovať. Mohutné vejáre palmetových listov kombinovaných s rozetou na kalichoch hlavíc polygonálneho záveru (obr. 3, 4, 5), ktorých paralelu videl Bureš v listovom dekore opäť na niektorých

²² K spišským paralelám košického dominikánskeho kostola POMFYOVÁ, B.: *Spišská sakrálna architektúra 13. stor.: K problému počiatkov gotiky na Slovensku*. Nepubl. rkp. dizertačnej

práce. Bratislava 2001, s. 134; ORIŠKO 2006, c. d. (v pozn. 5), s. 12, 15–16.

²³ BUREŠ 1965, c. d. (v pozn. 4), s. 119.

Obr. 6: Košice, dominikánsky kostol, hlavica zväzkovej prípory na južnej strane presbytéria. Foto: B. Pomfjová 1997.

Obr. 7: Košice, dominikánsky kostol, hlavica zväzkovej prípory na severnej strane presbytéria. Foto: B. Pomfjová 1997.

konzolách v presbytériu kostola v Odoríne,²³ sú príbuzné (v menšom merítku realizovanej) palmetovej ornamentike na vnútornej strane pravého ostenia portálu v Danišovciach (tu aj v kombinácii s rozetami), vonkajšej ploche ľavého ostenia portálu vo Veľkom Slavkove (čiastočne zničené), najmä však na konzolách pod (zaniknutým) tympanónom portálu kostola v Markušovciach (obr. 12), hlaviciach portálov kostolov v Žehre, či v Spišskom Bystrom. Početné spišské paralely (napr. opäť v Markušovciach, Žehre, Danišovciach) sa dajú menovať tiež k vý-

chodiskovému tvaru schematizovaných dubových listov, aké v strnulom ornamentálnom usporiadaní pokrývajú plochu hlavicového vlysu južnej zväzkovej prípory alebo južnej konzoly (obr. 13).

Spišské a košické paralely sú sčasti takmer „doslovné“, sčasti spočívajú „iba“ v analogickom charaktere rastlinných motívov. Navyše nie ku všetkým motívom na uvedených košických hlaviciach nachádzame spišské paralely; takým je motív drakov zakusujúcich sa do prstenca abaku hlavice s „odorínskym“ úponkom (obr. 7, 8).²⁴ Dá sa preto

²⁴ Identifikácia zvieracieho motívu je ďalšou z dilem. Jednotliví autori v nich videli príšery s hrošími hlavami (BUREŠ 1965, c. d. v pozn. 4, s. 117), jaštery (MENCL 1966, c. d. v pozn. 3, s. 4), psy (PAULUSOVÁ 1983, c. d. v pozn. 9, s. 12) ako symbol dominikánov (ORIŠKO 2006, c. d. v pozn. 5, s. 13), videli v nich však aj drakov (GOJDIČ – PAULUSOVÁ – ZVEDELOVÁ 2005, c.

d. v pozn. 6, s. 37). Za správnu považujem poslednú menovanú identifikáciu, keďže pri detailnom pohľade je zreteľné, že zvery majú operené, resp. šupinaté krídla. Rozhodne nejde o psov, čím sa bezpredmetnými stávajú úvahy M. VOLOVÁRA (2017, c. d. v pozn. 2, s. 215–216, 218) o dominikánskej ikonografii, ktorá by mala byť ďalším potvrdením vzniku kostola v neskorom 14. stor.

Obr. 8: Košice, dominikánsky kostol, blavica zväzčkovej prípoje na severnej strane presbytéria. Foto: M. Kalinová 2005.

samozrejme polemizovať, či architektonická plastika košického dominikánskeho kostola vznikla priamo pod vplyvom spišských dedinských kostolov,²⁵ tak ako predpokladal Mencl pri zmienke o Odoríne. Isté je, že máme zachované iba útržky bohatších kontaktov medzi susednými regiónmi Spiša a Abova, ako dokladá napr. tiež rastlinná ornamentika v architektonickej výzdobe kostola v Seni²⁶ neďaleko Košíc s jednoznačnou spišskou filiáciou. V celkovom obraze nám s veľkou pravdepodobnosťou chýbajú dôležité články aj v podobe významnejších stavieb než boli dedinské kostolíky. V každom prípade je možné považovať spišské súvislosti uvedenej

Obr. 9: Odorín, Kostol sv. Mikuláša, severný portál, blavicový rýs pravého ostenia. Foto: P. Breier 2009.

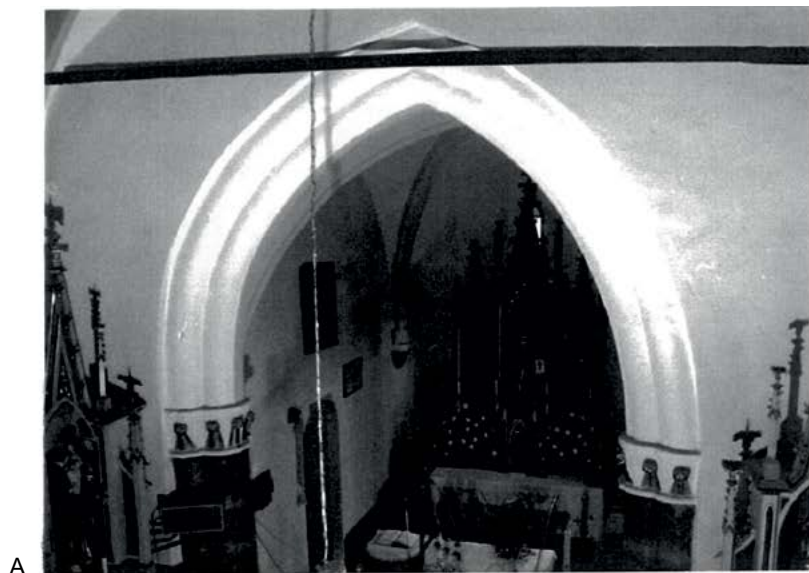
Obr. 10: Velký Slavkov, Kostol sv. Ondreja, južný portál, blavicový rýs ľavého ostenia. Foto: B. Pomfjová 1996.

skupiny kameňosochárskych článkov v košických dominikánoch, naznačené už V. Menclom, za úplne opodstatnené. Otázne je však ich časové zaradenie.

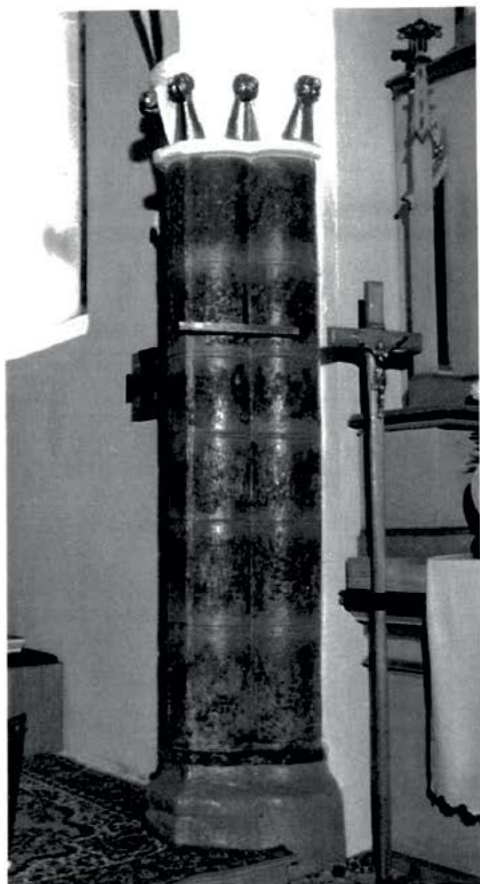
Vychádzajúc z datovania kostola v Odoríne do 60. rokov 13. storočia a následne rôznych poklaskických modifikácií architektonického tvaroslovia na Spiši (pod predpokladaným sliezskym vplyvom) do posledných desaťročí 13. storočia dospel Václav Mencl (a v nadväznosti naň i ďalší autori) k datovaniu košického kostola do doby okolo roku 1290. Na

²⁵ ORIŠKO 2006, c. d. (v pozn. 5), s. 16.

²⁶ ĎURIŠOVÁ, M. – KRCHO, J.: Komplexný pamiatkový výskum reformovaného kostola v Seni. In: *Monumentorum tutela – Ochrana pamiatok*, roč. 17, 2006, s. 63–76.

A

C

B

Obr. 11: Triumfálny oblúk kostola v Danišovciach (A, B) a severná zväzková prípora v presbytériu košických dominikánov (C). Foto: B. Pomfrová 2000 a 1997.

Obr. 12: Markušovce, Kostol sv. Michala, pôvodný hlavný portál, detail ľavého ostenia. Foto: P. Breier 2009.

základe súčasných poznatkov možno však predpokladať, že formovanie i samotnej spišskej architektúry bolo zložitejšie než predpokladala Menclova pomerne priamočiara vývojová línia.

Poučný príklad predstavuje viackrát spomínaný kostol v Danišovciach. Keďže písomné pramene k jeho stavebným dejinám absentujú (v roku 1317 sa spomína iba dedina *villa Dyonisi*), analýza stavby sa dlho opierala výlučne o štýlový rozbor kameňosochárskych súčastí. Václav Mencl na základe lineari- zujúcej transformácie monumentálneho (vzhľadom na rozmery nevelkej stavby) južného portálu, ktorého ostenie tvorí sled prútov a výžľabkov, datoval danišovský kostol do posledného dvadsaťročia 13. storočia.²⁷ Juraj Žáry posunul čas jeho vzniku do doby okolo roku 1300.²⁸ Mnohoraké prepojenia architektonickej plastiky kostola v Danišovciach s radom ďalších spišských kostolov, ktorých datovanie sa opiera aj o záchytné body v písomných prameňoch, ale stále pripúšťali úvahy o vzniku tohto kostola na prelome 80. a 90. rokov 13. sto-

²⁷ MENCL 1965, c. d. (v pozn. 3), s. 34.

²⁸ ŽÁRY, J.: *Dvojkoľové kostoly na Spiši*. Bratislava 1986, s. 31, 262.

²⁹ POMFYOVÁ 2001, c. d. (v pozn. 22), s. 156–158.

³⁰ JANOVSÁ, M. – OLEJNÍK, V.: Rímskokatolícky Kostol sv. Márie Magdalény v Danišovciach, príspevok k poznaniu jeho vývoja na základe realizovaného architektonicko-his-

Obr. 13: Košice, dominikánsky kostol, konzola pod baldachýnovou sochou na južnej strane presbytéria. Foto: P. Breier 2011.

ročia.²⁹ Exaktné dáta priniesol až architektonický výskum a s ním spojená dendrochronologická analýza drevených prvkov uložených na korune murív stavby. Podľa nej bolo použité drevo zot'até v roku 1307.³⁰ Je možné, že stavba kostola v tom čase už prebiehala. No s ohľadom na to, že k zot'atiu dreva došlo zaiste s predstihom (keďže pred osadením v stavbe muselo ešte schnúť a zriet'³¹), a vzhľadom na, povedané slovami J. Žáryho, „*miniaturne kaplnko-*

torického výskumu. In: *Spiš : vlastivedný zborník* 8, 2016, s. 11–37: 15–16.

³¹ Napr. v súvislosti s historickými krovmi vo Viedni bolo možné na základe pramenne spoľahlivo datovaných stavieb konštatovať, že st'até dreva boli pred otesaním skladované jeden až štyri roky (LIEBICH, H. A.: Dächer als Quelle zur Bauforschung. Die Datierung von Wiener Dachwerken. In: *Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege*, roč. 72,

Obr. 14: Košice, dominikánsky kostol, blavica klenbovej prípory v juhozápadnom kúte presbytéria a južný hlavicový vlys triumpfálneho oblúka. Foto: P. Breier 2011.

Obr. 15: Košice, dominikánsky kostol, blavica klenbovej prípory v severozápadnom kúte presbytéria a severný hlavicový vlys triumpfálneho oblúka. Foto: B. Pomfjová 2011.

Obr. 16: Košice, dominikánsky kostol, figurálna blavica klenbovej prípory v juhozápadnom kúte presbytéria. Foto: P. Breier 2011.

Obr. 17: Košice, dominikánsky kostol, blavica skrátenej prípory nad baldachýnovou sochou na severnej stene presbytéria. Foto: B. Pomfjová 2011.

“vité” rozmery objektu, ktoré dovoľujú uvažovať o rýchlej stavebnej akcii, sa dá predpokladať, že sa so stavbou začalo zrejme iba krátko pred uvedeným rokom, ak nie priamo v ňom. Vznik danišovského kostola je tak možné datovať okolo rokov 1307 až 1310. Tento posun v jeho časovom zaradení je pozoruhodný o to viac, že k západnej stene lode bola sekundárne (i keď zrejme v priamej nadväznosti na výstavbu lode a svätyne) pristavaná veža, ktorá mala na južnej strane, ako vidieť na archívnom zábere zachytávajúcom kostol pred strhnutím veže koncom 19. storočia, ešte čisto románske združené okno

s polkruhovými záklenkami a kockovou hlavicou.³² Začiatkom 14. storočia teda vznikol v Danišovciach stavebný celok, ktorého súčasťou bolo tak retrospektívne románske tvaroslovie, ako aj dobovo aktuálna forma poklasicky transformovaného portálu s lievikovitým ostením, zdobeného rastlinnou ornamentikou takmer „doslova“ opakujúcou motívy aj na ďalších spišských portáloch, z ktorých niektoré mali analogické lievikovité ostenie (Veľký Slavkov), iné však patrili k typologicky staršej ústupkovej schéme (Odorín, Spišská Belá, Batizovce). Príklad danišovského kostola otvára celý rad otázok okolo tradovania stavebných foriem a vzniku spišských kostolov. Vo vzťahu ku košickému dominikánskemu kostolu je ale v každom prípade dôležitým svedectvom, že rastlinná ornamentika, ktorá pokrýva prvú skupinu hlavic a konzol v košických dominikánoch, patrila k „živému“ repertoáru kameňosochárov ešte aj v závere prvého desaťročia 14. storočia, hoci sa svojím štýlovým charakterom hlási k odkazu 2. polovice 13. stor. (tak ako napokon aj forma trojdielných zväzkových prípor a štruktúra ostenia triumfálneho oblúka vychádzajúca z typu krížového piliera³³).

Tým sa ale zásadne mení pohľad na časovú zlučiteľnosť prvej a druhej skupiny kameňosochárskych článkov v presbytériu dominikánskeho kostola v Košiciach.

Do druhej skupiny možno zaradiť tie články, ku ktorých výzdobe doterajšie bádanie nenašlo uspokojivé spišské „ranogotické“ paralely a ktoré pre Bureša predstavovali zásadnú prekážku v datovaní kostola pred 14. storočie.

V prvom rade sa jedná o hlavice skrátenejších prípor a hlavicové vlysy triumfálneho oblúka s odlišným charakterom neprirodzene prepriato zvlnenej listovej ornamentiky. Pokým na hlavicách skrátenejších prípor sú to skôr pozdĺžne tvary listov, na triumfálnom oblúku prevažujú z tenkých stoniek vyrastajúce skupinky azda viničných listov, z ktorých niektoré majú v strede miernu preliačeninu, iné naopak charakteristické vydutie. Podľa stredovej vypukliny dostal tento typ rastlinného ornamentu i označenie „*puklicový*“³⁴ alebo – priliehavo hlavne k jeho expresívnejším variantom – „*kapustový*“³⁵ list. Mencl obišiel hodnotenie tento skupiny článkov nepresvedčivým lakonickým konštatovaním, že „*všetky použité listové tvary sa podobajú tvarom v kostole v spišskom Odoríne*“.³⁶ Bureš však pre túto „*najpokročilejšiu vrstvu*“ ornamentiky v košických dominikánoch nenašiel žiadne doklady z obdobia pred rokom 1300 a záchytný bod objavil až v rastlinnej ornamentike južného ramena krížovej chodby pri Kostole sv. Emeráma v Regensburgu z raného 14. stor.³⁷ V nadväznosti na Bureša upozornil na podunajské východiská príslušného typu ornamentiky aj Š. Oriško,³⁸ pričom menoval „*regensburgský dom vznikajúci od poslednej štvrtiny 13. stor., alebo širšie architektúru južného Nemecka*“, a jeho prvé ohlasy smerom na východ – sedíliu farského kostola v Marcheggu a stavbu kostola sv. Štefana vo Viedni.³⁹ Hoci tieto odkazy na možné juhonemecké východiská a osobitne Regensburg zostali len vo všeobecnej rovine, nie je dôvod ich opomínať, ako to urobil M. Volovár, ktorý sa uspokojil iba so zmienkou o „*bližšie nekonkretizovaných listoch regensburgského domu a chóru viedenského domu*“ v prehľade starších názorov.⁴⁰

Gotická novostavba domu v Regensburgu sa počnúc jej zahájením v 70. rokoch 13. stor. (po požiari

2018, č.1/2, s. 79–87: 81). Hoci ide prevažne o údaje ku krovom až z časového obdobia medzi rokmi 1690–1950, keďže dáta k stredovekým dreveným konštrukciám sú pre podobné vyhodnotenie zatiaľ nedostatočné, predsa poskytujú predstavu o časových lehotách pri spracovaní stavebného dreva.

³² BAKÓ, Z. I.: *Gerecse Péter Fényképhagyatéka*. Budapest 1993, obr. 112.

³³ BUREŠ 1965, c. d. (v pozn. 4), s. 109; ORIŠKO 2006, c. d. (v pozn. 5), s. 12.

³⁴ BUREŠ 1965, c. d. (v pozn. 4), s. 121.

³⁵ KROUPA, P.: *Rostlinný dekor na českých stavbách 13. století*. Praha 2019, s. 99.

³⁶ MENCL 1966, c. d. (v pozn. 3), s. 4.

³⁷ BUREŠ 1965, c. d. (v pozn. 3), s. 123.

³⁸ Stručne už ORIŠKO 2005, c. d. (v pozn. 5), s. 510.

³⁹ ORIŠKO 2006, c. d. (v pozn. 5), s. 18–19.

⁴⁰ VOLOVÁR 2017, c. d. (v pozn. 2), s. 206.

v roku 1273) stala jedným z kľúčových stredoeurópskych stavebných projektov. Smerom na východ sa jej vplyv prejavil takmer synchronne, dokladom čoho môže byť aj už spomenutá sedília farského kostola v Marcheggu, štýlovo úzko súvisiaca so slepými arkádami južného chóru regensburgského dómu, s ktorými ju spája nielen nastupujúca poklasická modifikácia rastlinnej ornamentiky, ale aj vo vzťahu ku Košiciam zaujímavý motív figurálnej konzoly,⁴¹ o ktorom ešte bude reč. Ak sa pozrieme priamo na regensburgské východiská, môžeme konštatovať, že už najstaršie časti gotickej novostavby vrátane južného chóru, realizované v časovom rozpätí okolo rokov 1280 až 1300,⁴² zdobí rastlinná ornamentika, v ktorej sa (napr. na portáli južného ramena transeptu) popri ešte naturalisticky stvárnených florálnych prvkoch postupne presadzovali čoraz dynamickejšie modelované tvary zvlnených listov, opúšťajúce naturalistické východisko a smerujúce k stupňujúcemu sa neživotnému dekorativizmu. Na jednotlivých častiach regensburgského dómu možno pozorovať rôzne štádiá poklasickej transformácie rastlinnej ornamentiky, takže „*sa nedá ubrániť dojmu, že môže ísť o miesto, kde boli nové typy listov overované a postupne aplikované*“.⁴³ V početných variáciách sa už na najstarších a na ne časovo priamo nadväzujúcich

stavebných častiach (spred r. 1320) objavujú tak varianty dlhých zvlnených plazivých listov, ako aj listy s viac či menej výraznou stredovou vypuklinou alebo preliačeninou a skaderenými cípmi (obr. 18, 19), teda obidva typy pokročilej listovej ornamentiky v košických dominikánoch. Zvlášť k druhému typu listov, často komponovaných do skupiniek vyrastajúcich z tenkých stoniek, majú formálne blízko reliéfy na triumfálnom oblúku v kostole košických dominikánov. Medzi regensburgskou, bravúrne tesanou stavebnou plastikou a košickými reliéfmi je predovšetkým kvalitatívny rozdiel. Vyznenie však môže značne skresľovať súčasný náter košických hlavíc, pod ktorým sa akoby skrývala i jemná žilnatina listov, čo dovoľuje tušiť, že ide o kvalitnejšiu prácu, než sa javí za súčasného stavu. Z hľadiska vývoja poklasicky modifikovanej, k vypätému dekorativizmu smerujúcej rastlinnej ornamentiky predstavuje huta regensburgskej katedrály dôležitý moment. Aktuálne to konštatoval i Petr Kroupa v súvislosti s rastlinnou ornamentikou na českých stavbách, ktorý ale zároveň ukázal, že podobne utvárané formy listovej ornamentiky sa už okolo roku 1300 a začiatkom 14. storočia objavujú aj v iných stavebných centrách (Erfurt, Norimberg, Meissen, Margeburg a i.), odkiaľ sa šíрили do východnejších častí strednej Európy.⁴⁴ Napríklad

⁴¹ Sedília (a klenba) v chóre kostola v Marcheggu bola donedávna spájaná s dostavbou chóru po donácii kráľa Rudolfa I. Habsburského v r. 1278/79 a považovaná za isté predznamenanie regensburgského vplyvu, ktorý sa potom naplno prejavil na stavbe chóru Dómu sv. Štefana vo Viedni (SCHWARZ, M.: *Die Baukunst des 13. Jahrhunderts in Österreich*. Wien – Köln – Weimar 2013, s. 370–371). Architektonicko-historický prieskum kostola v Marcheggu v roku 2021 ale preukázal, že jeho výstavba bola komplikovanejšia. Pokiaľ ide o sedíliu, pôvodne osadené (okolo 1290) sú zrejme len jej ostenia, ostatné časti (vrcholové oblúky, vimpekry, konzoly) boli s nimi spojené až v ranom novoveku ako spólie, ktoré sa predtým nachádzali na iných miestach stavby. Konzoly sedílie (ako aj klenba v chóre) boli najnovšie datované až okolo roku 1320 a vzhľadom na štýlovú príbuznosť s konzolami chóru Svätoštefanského dómu prisúdené pôsobeniu viedenskej huty (AICHINGER-ROSENBERGER, P. – BUCHINGER, G.: Stadtpfarrkirche hl. Margareta. In: *Schloss Marchegg : Stadtbürg – Adelsitz – Storchennest*. Eds.: AICHINGER-ROSENBERGER, P. – BEICHT, F. Weitra 2022, s. 134–149: 146). Takéto datovanie je konformné s tvrdením, že vplyv regensburgskej dómskej huty na sochársku produkciu vo Viedni je pozorovateľný od 20. rokov 14. stor. (SCHMIDT, G.: Die Skulptur. In: BRUCHER, G. (ed.): *Geschichte der*

bildenden Kunst in Österreich, Bd. 2 : Gotik. München – London – New York 2000, s. 298–317: 303). Najnovšie však A. HUBEL (2022, c. d. v pozn. 16, s. 37–50) posunul jeho nástup už do doby okolo, resp. krátko po r. 1300, čo pripúšťa skorší vznik (oproti ostatnému datovaniu) aj príslušných častí Marcheggského kostola, či už budú posudzované ako diela ovplyvnené regensburgskou stavebnou plastikou priamo alebo prostredníctvom Viedne.

⁴² S gotickou novostavbou sa začalo na východnej strane dómu, do uvedeného časového rozpätia spadá výstavba južného bočného chóru s prístavbou kaplnky, soklová zóna polygonálneho záveru hlavného chóru, severná prístavba kaplnky, časti severného bočného chóru, južného ramena transeptu a prvého klenbového poľa južnej lode. HUBEL, A.: Die Plastik des Regensburger Doms und ihr Verhältnis zur Architektur. In: *Der Dom zu Regensburg : Textband 2*. Eds.: HUBEL, A. – SCHULLER, M. Regensburg 2014, s. 205–386: 219 a príslušná fotodokumentácia HUBEL, A. – SCHULLER, M.: *Der Dom zu Regensburg : Fotodokumentation*. Regensburg 2012.

⁴³ KROUPA 2019, c. d. (v pozn. 35), s. 98 v súv. s južným portálom transeptu.

Obr. 18: Regensburg, dóm, kameňosochárska výzdoba polygonálneho záveru hlavného chóru, ok. 1285/90. Zdroj: Hubel – Schuller 2012, c. d. (v pozn. 42).

A

B

Obr. 19: Regensburg, dóm, kameňosochárska výzdoba južného chóru, ok. 1285/90. Zdroj: Hubel – Schuller 2012, c. d. (v pozn. 42).

na južnom portáli Kostola sv. Egídia v Prahe nachádzame takmer zhodné, do dvoch radov usporiadané trsy dlhých plazivých listov, spájaných s počiatkami stavby okolo roku 1313 (obr. 20),⁴⁵ ako na hlaviciach skrátených prípor v košických dominikánoch (obr.

17), a relevantné súdobé analógie (k puklicovým listom) ponúkajú aj ďalšie pražské stavby – (starý) Týnský chrám (Kaplnka sv. Ludmily) či Kostol sv. Tomáša, obidva z prelomu 13. a 14. stor. –, spomenuté už J. Burešom.⁴⁶ Pojednávaný typ ornamentiky

⁴⁴ Ibidem, s. 97–99, 293.

⁴⁵ Ibidem, c. d. (v pozn. 35), s. 287.

⁴⁶ BUREŠ 1965, c. d. (v pozn. 4), s. 122 v nadväznosti na prehľadovú štúdiu MENCL 1950, c. d. (v pozn. 3). K aktuálnemu hodnoteniu rastlinnej ornamentiky na uvedených pražských

Obr. 20: Praha, Kostol sv. Egídia, hlavice južného portálu. Zdroj: Kroupa 2019, c. d. (v pozn. 35).

sa v priebehu 14. storočia stal celostredoeurópskou záležitosťou. Košická stavebná plastika (jej štýlovo pokročilejšia časť) má však východiská rozhodne v jej vrstvách z doby okolo roku 1300 a začiatku 14. stor. a rovnako ako pre menované české stavby ich treba hľadať v kameňsochárskej produkcii veľkých stavebných hút v nemeckých oblastiach. Vzhľadom na ďalšie súvislosti je pre košický kostol potrebné uvažovať prioritne o podunajskej ceste a sprostredkujúcej úlohe Viedne, resp. v širšom rámci stredného Podunajska.

stavbách KROUPA 2019, c. d. (v pozn. 35), s. 272–274 (Kostol sv. Tomáša), 276–285 (starý Týnský kostol).

⁴⁷ HUBEL 2022, c. d. (v pozn. 16), s. 45, obr. 25.

⁴⁸ BÖKER, J. J.: *Der Wiener Stephansdom: Architektur als Sinnbild für das Haus Österreich*. Salzburg – Wien – München 2007.

⁴⁹ JUCKES, T. – SCHWARZ, M. V.: Recenzia knihy Johann Josef Böker: *Der Wiener Stephansdom. Architektur als Sinnbild für das Haus Österreich*. In: *Kunstchronik*, roč. 62, 2009, č. 6, s. 265–274; 266–267; NUSSBAUM, N.: *Der Chor von St. Stephan in Wien. Fragen zu dessen Hallenkonzept und seiner architekturensprachlichen Deutung*. In: *Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte*, roč. 62, 2014, s. 7–20; SCHURR, M. C.: *Stilpluralismus, Stilentwicklung oder Hofstil? Gedanken zu Formphänomenen am Chor der Wiener Stephanskirche*. In: *Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte*, roč. 62, 2014, s. 21–38.

⁵⁰ FISCHENEDER, A.: *Der Albertinische Chor des Wiener Stephansdomes. Ergebnisse einer stilkritischen Bauunter-*

suchung. In: *Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege*, roč. 67, 2013, č. 1/2, s. 106–121; FISCHENEDER-MEISENEDER, A.: *Der Chorbau von St. Stephan in Wien. Architektur und Schriftquellen*. In: *Steine sprechen. Zeitschrift der Österreichischen Gesellschaft für Denkmal- und Ortspflege*, roč. 58, 2019, č. 154, s. 35–41; SAGAISCHEK, F. A.: *Überlegungen zum Wiener Stephansdom im 14. und 15. Jahrhundert*. In: *Steine sprechen. Zeitschrift der Österreichischen Gesellschaft für Denkmal- und Ortspflege*, roč. 60, 2021, č. 156, s. 24–32; KURMANN, P.: *Könige und Heilige – Bemerkungen zu den Konsolfiguren im „albertinischen“ Chor*. In: SCHEDL, B. – ZEHETNER, F. (eds.) 2022, c. d. (v pozn. 16), s. 89–99: 90.

Do Viedne začal uvedený typ rastlinnej ornamentiky prenikať pod regensburgským vplyvom už v prvej stavebnej etape trojlodového halového, tzv. Albertínskeho chóru Dómu sv. Štefana vo Viedni, ako dokladá jeden zo svorníkov v bývalej sieni pre relikvie (dnešnej kapitulnej sieni), situovanej medzi stredným a južným chórom halového trojlodia.⁴⁷ Pravda, v prípade tejto, pre naše prostredie ďalšej kľúčovej stavby narážame opäť na problémy s datovaním jednotlivých stavebných etáp. „Albertínsky“ chór Svätostefanského dómu bol dlho bez väčších pochybností považovaný za dielo realizované medzi rokmi 1304 (vytvorením stavebného miesta) až 1340 (vysvätením), čo však v roku 2007 spochybnil svojou zásadnou reinterpretáciou stavby viedenského dómu Johann Josef Böker.⁴⁸ V jeho poňatí sa z Albertínskeho chóru stal v podstate Rudolfínsky chór, dokončený až za vojvodu Rudolfa IV. Habsburského v roku 1365. Následné reakcie ale poukázali na slabiny Bökerovej interpretácie⁴⁹ a akceptovateľnosť, i keď možno s istými korekciami, tradičného rámcového datovania halového chóru.⁵⁰ Najnovšie do diskusie prispel analýzou stavebnej plastiky Achim Hubel.⁵¹ Rozsiahla sochárska výzdoba viedenského dómu patrila k najväčším úlohám svojho druhu v dejinách západoeurópskej gotickej architektúry. Tvorili ju monumentálne baldachýnové sochy, ale aj niekoľko desiatok figurálnych konzol, chrličov, klenbové svorníky.⁵² Jednotlivé súčasti vznikali a boli

suchung. In: *Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege*, roč. 67, 2013, č. 1/2, s. 106–121; FISCHENEDER-MEISENEDER, A.: *Der Chorbau von St. Stephan in Wien. Architektur und Schriftquellen*. In: *Steine sprechen. Zeitschrift der Österreichischen Gesellschaft für Denkmal- und Ortspflege*, roč. 58, 2019, č. 154, s. 35–41; SAGAISCHEK, F. A.: *Überlegungen zum Wiener Stephansdom im 14. und 15. Jahrhundert*. In: *Steine sprechen. Zeitschrift der Österreichischen Gesellschaft für Denkmal- und Ortspflege*, roč. 60, 2021, č. 156, s. 24–32; KURMANN, P.: *Könige und Heilige – Bemerkungen zu den Konsolfiguren im „albertinischen“ Chor*. In: SCHEDL, B. – ZEHETNER, F. (eds.) 2022, c. d. (v pozn. 16), s. 89–99: 90.

⁵¹ HUBEL 2022, c. d. (v pozn. 16), s. 33–87.

⁵² WLATTNIG, R.: *Das Statuenprogramm des Albertinischen Chores von St. Stephan und die Ausstrahlung der Wiener Domwerkstätte im 14. Jahrhundert*. In: *Gotika v Sloveniji – Gotik in Slovenien – Il gotico in Slovenia. Nastajanje kulturnega prostora med Alpami, Panonijo in Jadranom. Akci mednarodnega simpozija*

Obr. 21: Konzolové figúry v dóme v Regensburgu, ok. 1285/90 (A, B) a chóre Dómu sv. Štefana vo Viedni, pred 1320 (C). Zdroj: Hubel – Schuller 2012, c. d. (v pozn. 42), Hubel 2022, c. d. (v pozn. 16).

osádzané postupne. Hubel detailne poukázal, že regensburgský vplyv sa vo väčšej či menšej miere prejavil najmä v počiatočných fázach, a to postupne vo všetkých troch lodiach viedenského chóru. Vyššie spomenutý svorník z relikviárovej siene zaradil do fázy pred rokom 1320.⁵³

Počas nej bola vytvorená aj prvá séria figurálnych konzol osadených na pilieroch v polygonálnych záveroch viedenského chóru a určených pre monumentálne baldachýnové skulptúry. Kľachiace alebo čupiace postavy úzko súvisia so sériou konzolových figúr v najstarších častiach regensburgského dómu, podopierajúcich záklenky slepých arkád. Tak viedenské, ako aj regensburgské figurálne konzoly predstavujú ďalšiu paralelu k architektonickej plastike

v presbytériu košického kostola, konkrétne k dvom figurálnym hlaviciam na klenbových príporách v západných kútoch vedľa triumfálneho oblúka. V oboch prípadoch ide o kľachiace postavy. Figúra na hlavici v severozápadnom kúte, s rukami zdvihnutými možno v adoračnom geste, možno v podopierajúcom geste „atlanta“, sa zachovala v silne poškodenom stave (obr. 15). Lepšie je zachovaná mužská figúra s rukami opierajúcimi sa o kolená v juhozápadnom kúte chóru (obr. 14, 16). Odev s plášťom a povrazovým opaskom môže evokovať mnícha,⁵⁴ no účes indikuje svetskú postavu. Ide o pomerne rudimentárnu kameňosochársku prácu, hoc aj v tomto prípade môže celkový dojem skresľovať náter. Napriek tomu je zrejماً typologická príbuznosť košických figúr

(Ljubljana, Narodna galerija 20.–22. október 1994). Ed.: HÖFLER, J. Ljubljana 1995, s. 79–93: 79–87; SCHMIDT 2000, c. d. (v pozn. 41), s. 299–300, 304–306; SCHWEIGERT, H.: Verkündigungengel Gabriel und Apostel Thomas; Figurale Konsole. In: BRUCHER (ed.) 2000, c. d. (v pozn. 41), s. 329–331, kat. 74, s. 339–340, kat. 84.

⁵³ HUBEL 2022, c. d. (v pozn. 16), s. 45.

⁵⁴ BUREŠ (1965, c. d. v pozn. 4, s. 118) v nich videl „objektívizácie zo sveta svätých“, GOJDIČ – PAULUSOVÁ – ZVEDELOVÁ (2005, c. d. v pozn. 6, s. 36) mníchov v rehoľnom rúchu, VOLOVÁR (2017, c. d. v pozn. 2, s. 214–215) dokonca priamo sv. Františka a sv. Dominika.

s kľacími alebo čupiacimi figúrami na konzolách v oboch menovaných podunajských stavbách, a to najmä s ich najstaršími príkladmi z konca 13. (Regensburg) a začiatku 14. (Viedeň) storočia (obr. 21). Volovár v snahe zaradiť figurálne hlavice v košických dominikánoch do 2. polovice 14. stor. argumentoval údajným drapériovým pozadím na nich, ku ktorému nachádzal analógie v parlérovskom dielenskom okruhu, pričom ale viac než o samotné hlavice sa opieral o ich zobrazenie na kresbe V. Myszkovského.⁵⁵ Je však známe, že Myszkovského kresby, napriek ich dokumentárnemu významu, nie sú vždy úplne spoľahlivým zobrazením. V prípade košických detailov je to zrejme napríklad na kresbe jedného z baldachýnov, ktorý doplnil o neexistujúce rozety v mieste styku trojuholníkových štítkov, ale aj na nesprávne zachytenej mierke postáv na figurálnych hlaviciach a zobrazení listového dekoru, ktorý ich dopĺňa na bočných stranách. Pokým v Myszkovského podaní ide o rozvité kvetové rozety, v realí sú to skôr listové puky. Prednosť by tak mal mať pohľad na samotné hlavice. A na nich sa nedá identifikovať žiadna „drapériová kulisa“. Reliéf, ktorý sa črtá po bokoch kľacími figúr, sa javí skôr ako štylizovaný jazykovitý list ukončený spomenutým pukom. Teda ako obdoba jazykových listov na krycích doskách hlavíc polygonálneho záveru. V tomto prípade však guľovitý puk nahradil „puklicový“ list s podobnou mierou štylizácie, akou sa vyznačujú napr. jazykové listy na poklasicky transformovaných „bobuľových“ hlaviciach v južnom⁵⁶ i severnom chóre⁵⁷ regensburškého dómu z doby okolo 1280 až 1300.

Problematiku figurálnej konzoly ani poklasických transformácií rastlinnej ornamentiky nie je samozrejme možné redukovať na Regensburg a Viedeň. Obe podunajské stavby mali však značný vplyv na šírenie tohto prvku (Regensburg osobitne ako inšpiračný zdroj pre motív kľáčiacej figúry na konzole). Je potrebné mať to na zreteli zvlášť, ak aj ďalší prvok

v košických dominikánoch – baldachýnové sochy mohli mať svoj inšpiračný zdroj v Podunajsku.

Baldachýnové sochy (obr. 2) boli ako katedrálnej prvok pre Bureša popri štýlovo pokročilej rastlinnej ornamentike tým hlavným dôvodom, prečo odmietol vznik dominikánskeho kostola v Košiciach pred 14. storočím. Za východisko tohto motívu určil halový chór viedenského dómu, pod ktorého vplyvom vznikli aj baldachýnové sochy v minoritskom kostole vo Viedenskom Novom Meste (1320–1330).⁵⁸ Pre Bureša išlo o jediný známy príklad použitia baldachýnovej sochy v chóre mendikantského kostola a stal sa preň referenčným bodom vo vzťahu ku Košiciam.⁵⁹ Aj Š. Oriško registroval ako najstaršie podunajské príklady interiérovej baldachýnovej sochy Viedeň a Viedenské Nové Mesto. No keďže kostol datoval na základe štýlovo starších prvkov už do posledných desaťročí 13. storočia, „baldachýny“ preňho predstavovali problém, vysvetlenie ktorého sa pokúsil vyriešiť „korekciou počas stavby“, dokladom, resp. potvrdením ktorej by mala byť chýbajúca nika pre sochu pod baldachýnom.⁶⁰ Napokon Volovár „stavajúc na J. Burešovi“ podotkol, „že kým okolo roku 1300 by i skromný pár baldachýnov dominikánskeho kostola bol zvláštnym ‘katedrálным’ luxusom, v závere 14. storočia je mendikantom náležitou redukciou módného zaplavenia súdobých stavieb baldachýnmi – v prípade Košíc Kaplnky sv. Michala.“⁶¹ Problematiku interiérového výskytu baldachýnovej sochy podrobnejšie ale ani on neriešil. Táto otázka si však rozhodne zasluhuje väčšiu pozornosť.

Do sakrálnych interiérov – spočiatku išlo o oltárne priestory, neskôr aj iné časti kostolov – sa ako súčasť vertikálnej línie klenbového systému dostali monumentálne sochy na konzole, resp. hlavici a spravidla (hoci nie vždy) pod baldachýnom v 12. storočí vo veľkých francúzskych katedrálach

⁵⁵ VOLOVÁR 2017, c. d. (v pozn. 2), s. 208–210. Myszkovského kresby publikoval ORIŠKO 2005, c. d. (v pozn. 5), s. 509; ORIŠKO 2006, c. d. (v pozn. 5), s. 12, 13.

⁵⁶ HUBEL – SCHULLER 2012, c. d. (v pozn. 42), s. 568, obr. 1803.

⁵⁷ Ibidem, s. 579, obr. 1850.

⁵⁸ DONIN, R.: *Die Bettelordenskirchen in Österreich : Zur Entwicklungsgeschichte der österreichischen Gotik*. Baden bei Wien 1935, s. 71–72.

⁵⁹ BUREŠ 1965, c. d. (v pozn. 4), s. 116.

⁶⁰ ORIŠKO 2006, c. d. (v pozn. 5), s. 19.

⁶¹ VOLOVÁR 2017, c. d. (v pozn. 2), s. 212.

a kláštorňých kostoloch. Integrácia tohto motívu do interiéru bola istou reakciou na figurálne portály. K najstarším príkladom patria cykly chórových figur v Kostole sv. Martina v Angres (6 sôch apoštolov, sv. biskupov a tróniacej Madony, i ok. 1170/95) a v Notre-Dame-de-la-Couture v Le Mans (6 figur apoštolov, kráľa Dávida a kráľovnej zo Sáby, ok./po 1180), ktoré boli osadené priamo pod klenbou na hlaviciach klenbových prípor. Do línie klenbových prípor boli skulptúry včlenené napr. v chóre katedrály v Troyes (cyklus 8 nedochovaných sôch, ok. 1210) alebo v chóre opátskeho kostola Montier-en-Der (8 sôch dochovaných v nepočetných fragmentoch, po 1210).⁶² Osobitne exkluzívnym príkladom baldachýnových, resp. pilierových sôch je cyklus dvanástich apoštolov v parížskej Sainte-Chapelle (1241 – 1248). Na francúzske predstupne nadviazali uplatnením motívu baldachýnových (pilierových) skulptúr pri stavbe chórov dómu v Magdeburgu

v 20. až 30./40. rokoch 13. stor. (6 monumentálnych sôch svätcov⁶³), Naumburgu okolo 1250 (12 nadživotných sôch svetských donátorov); v chóre dómu v Meißene (okolo 1250–1270) boli 4 baldachýnové sochy na konzolách (2 svätí patróni a cisársky donátorský pár) vyčlenené z klenbového systému a umiestnené voľne na bočných stenách chóru.⁶⁴ Myšlienka apoštolov ako pilierov cirkvi vizualizovaná v spojení skulptúr a klenbových podpôr, prvýkrát plne rozvinutá v parížskej Svätej kaplnke,⁶⁵ našla v nadväznosti na parížsky vzor pokračovanie v pilierových figurách v chóre dómu v Xantene (apoštolí, skupiny Navštívenia a Zvestovania Panne Márie, pred 1280, resp. pred 1311), v chóre dómu v Kolíne nad Rýnom (Kristus, Mária a dvanásť apoštolov, pred 1322),⁶⁶ v hlavnej lodi Kostola Panny Márie vo Freiburgu i. Breisgau (ok. 1310),⁶⁷ taktiež v hlavnej lodi Kostola sv. Sebalda v Norimbergu (pred 1347)⁶⁸ a následne v mnohých ďalších sakrálnych

⁶² HÉLIOT, P.: Statues sous les retombées de doubleaux et d'ogives. In: *Bulletin Monumental*, roč. 120, 1962, č. 2, s. 121–167: 121–122 (Angres), 130 (Le Mans), 142, 143 a i. (Troyes, Montier-en-Der); BRANDL, H.: *Die Skulpturen des 13. Jahrhunderts im Magdeburger Dom : Zu den Bildwerken der Älteren und Jüngerer Werkstatt*. Petersberg 2009, s. 68–69.

⁶³ Časť z nich bola pôvodne plánovaná zrejme pre portál. BRANDL 2009, c. d. (v pozn. 62), s. 29–74; SUBMANN, M.: Zu den Bauphasen und der Bautechnik des Magdeburger Domes (1207–1520). In: *Aufbruch in die Gotik : Der Magdeburger Dom und die späte Stauferzeit, Band I – Essays*. Mainz 2009, s. 127–141: 132 a príslušné katalógové heslá v druhom zväzku publikácie.

⁶⁴ MÖBIUS, F. – SCIURIE, H.: *Geschichte der deutschen Kunst 1200–1350*. Leipzig 1989, s. 323–330 (Magdeburg), 337–348 (Naumburg), 310, 311 (Meißen). Už okolo, resp. pred polovicou 13. stor. bola voľne, bez väzby na klenbový systém (možno však vo väzbe na bočný oltár) umiestnená aj socha neznámej ikonografie na čelnej stene južného ramena transeptu dómu v Magdeburgu (in situ sa zachovala konzola a baldachýn; BRANDL 2009, c. d. v pozn. 62, s. 95–96).

⁶⁵ REUDENBACH, B.: Säule und Apostel. Überlegungen zum Verhältnis von Architektur und architekturexegetischer Literatur im Mittelalter. In: *Frühmittelalterliche Studien*, roč. 14, 1980, s. 310–351: 345.

⁶⁶ Ku Xantenu BADER, W.: Vom ersten Baumeister der gotischen Stiftskirche (1263 bis um 1280). In: *Sechzehnhundert Jahre Xantener Dom : zum Gedächtnis der Xantener Märtyrer 7. um 361 bis 363 n. Chr., der Verbrennung der ersten großen Stift-*

skirche durch die Normannen im Jahre 863, der Grundsteinlegung des gotischen Chores am 22. August 1263 und der Beendigung der Rettungs- und Sicherungsarbeiten an dem im Jahre 1945 zerstörten Dom im Jahre 1963. Ed.: BADER, W. Köln 1964, s. 103–120: 110–118. Pokiaľ ide o kolínske chórové figúry, oproti staršiemu datovaniu okolo 1290 sa v novšej literatúre presadilo časové zaradenie do prvých desaťročí 14. stor.; za terminus ante quam možno považovať vysviacku dómu v roku 1322 (HUBEL, A.: Der Bildhauer als Baumeister – der Baumeister als Bildhauer? Die Vernetzung der Gattungen in den gotischen Dombauhütten. In: HUBEL, A. – RÜFFER, J. – ENDRÖDI, G.: *Meister Ludwig – Peter Parler – Anton Pilgram : Architekt und Bildhauer? Zu einem Grundproblem der Mediävistik*. Ostfildern 2021, s. 13–104: 85). Zámer ich vytvorenia však jestvoval od začiatku stavby gotického dómu, dokladom čoho sú konzoly pre figúry a spodné partie ich baldachýnov, ktoré boli ukotvené do pilierov už v počiatočnej stavebnej etape (1248 – cca 1268; KURMANN, P.: Perfektion und Kostbarkeit : Die Chorpfeilerfiguren im architektonischen Kontext des Kölner Domes. In: *Die Chorpfeilerfiguren des Kölner Domes. Kölner Domblatt 77*. Ed.: HARDER, K. Köln 2012, s. 291–309: 297–298).

⁶⁷ MITTMANN, H.: *Das Münster zu Freiburg im Breisgau*. Lindenberg 2000, s. 33. Aj v tomto prípade sú však nosné konzoly figur o niečo staršie, datovateľné pred r. 1301 (SCHURR, M. C.: *Gotische Architektur im mittleren Europa 1220 – 1340 : Von Metz bis Wien*. München – Berlin 2007, s. 298).

⁶⁸ Súbor pilierových skulptúr bol v trojlodi Kostola sv. Sebalda doplnený aj sochami ďalších svätcov (WEILAND, G.: *Die Sebalduskirche in Nürnberg*. Petersberg 2007, s. 51–65).

interiéroch. V ranom 14. storočí vznikli tiež s kolínskymi chórovými sochami štýlovo úzko súvisiace skulptúry stojace pôvodne na južných pilieroch kríženia v dóme v Regensburgu (sv. patróni dómu, apoštol Peter a Panna Mária, bez baldachýnov, ok. 1320).⁶⁹

V tom čase prenikal motív baldachýnovej sochy postupne už aj do sakrálnych interiérov vo východnejších oblastiach strednej Európy, dokladom čoho je nielen exkluzívny halový chór viedenského dómu. Ďalším príkladom by mohla byť Katedrála sv. Václava v Olomouci, prestavaná po požiari v roku 1266. Prestavbou nadobudla podobu halového trojlodia s hranolovými medzilod'ovými arkádovými piliermi. Zo strany hlavnej lode sú v pilieroch zakotvené konzoly pre sochu a nad nimi baldachýny, ktoré podchycujú klenbové rebrá. Staršia literatúra dotovala do 13. stor. len obvodové murivo trojlodia s prístennými klenbovými podporami, pokým medzilod'ové piliere a klenbu, prinášajúce do riešenia stavby štýlovú zmenu v duchu nového lineárneho slohu (inšpirovanú zrejme i vývojom v rakúskom Podunajsku), považovala za realizáciu zo 14. stor.⁷⁰ (pred a okolo pol. 14. stor.⁷¹). Novšie je však dostavba halového korpusu datovaná na prelom 13. a 14. stor.,⁷² pričom baldachýny, tvarovo vychádzajúce z ranogotickej architektúry, dovoľujú uvažovať dokonca o závere 70. rokov 13. stor.⁷³ Nielen na základe baldachýnov je možné, že prestížnu stavbu v Olomouci poznal tvorca farského kostola v sliezskej obci Byczyna, budovaného okolo roku 1300. Pozostatkom výzdoby, ktorá prinajmenšom počítala s baldachýnovými sochami (či bol zámer aj plne realizovaný, nie je isté) sú baldachýny osadené v stene presbytéria. Napriek určitým formálnym paralelám s Olomouckou kated-

rálou mohli byť hlavným (alebo ďalším) vzorom pre tento prvok v Byczyne monumentálne sochy donátorov – kniežat'a Konráda I. († 1273/74) a jeho ženy Salomei († 1266–74) – v chóre kolegiátneho kostola v Glogówe. Spôsob ich pôvodného situovania nie je známy, no myšlienka donátorských sôch v oltárnom priestore i formálne stvárnenie zachovanej sochy Salomei prezrádzajú vplyv Naumburgu a Meißenu, čo dovoľuje predpokladať, že i v Glogówe išlo o baldachýnové sochy.⁷⁴

V Podunajsku mal na rozšírení motívu baldachýnových sôch v interiéri nepochybne zásadný vplyv sochársky program trojlod'ového chóru Svätoštefanského dómu vo Viedni. Ansámbl pôvodne možno až 40 skulptúr, z ktorých sa zachovalo 16, bol rozdelený na prístenné a medzilod'ové piliere vo všetkých troch lodiach chóru: v bočných lodiach (bočných chóroch) tvorili Mariánsky a apoštolský cyklus, v strednej lodi (chóre) boli v podobe baldachýnových sôch sprítomnení rôzni svätci. Kedy sa sochárska výzdoba halového chóru Svätoštefanského kostola zaskvela v úplnosti, nie je isté. Odpoveď závisí od štýlovej analýzy a s ňou spojeného datovania jednotlivých sôch aj od rekonštrukcie priebehu výstavby chóru. Kým napríklad Hubel usudzuje, že v čase vysvätenia chóru v roku 1340 ešte nestáli medzilod'ové piliere, ktoré mali byť spolu s klenbou a krovom dokončené okolo 1350,⁷⁵ iní autori predpokladajú v roku 1340 prinajmenšom stojace medzilod'ové piliere, ak nie aj hotový krov a klenbu.⁷⁶ Bez ohľadu na uvedené diferencie v interpretáciách, vyplývajúce z odlišných ťažiskových argumentov, možno považovať za akceptované, že s prítomnosťou baldachýnových sôch na interiéroch pilieroch sa počítalo od začiatku stavby chóru a aj s ich „výrobou“ sa mohlo začať už v prvých rokoch 14.

⁶⁹ HUBEL 2014, c. d. (v pozn. 42), s. 205–386: 250–251.

⁷⁰ KUTHAN, J.: *Česká architektura v době posledních Přemyslovců*. Praha 1994, s. 251–255.

⁷¹ LÍBAL, D.: *Katalog gotické architektury v České republice do husitských válek*. Praha 2001, s. 292–293.

⁷² D. Prix navrhol zaradiť koncept dostavby a zaklenutie trojlodia do doby pred rokom 1308. PRIX, D.: Hlava první – 796–1310. In: *Velké dějiny země Koruny české, tematická řada Architektura*. Ed.: KRATOCHVÍL, P. Praha 2009, s. 7–104: 94–95; PRIX, D.: *Dlouhý presbytář kostela v Žárech : K sakrální*

architektuře moravsko-slezského pomezí kolem roku 1300. Opava 2011, s. 158–161.

⁷³ PRIX 2011, c. d. (v pozn. 72), s. 160, pozn. 283.

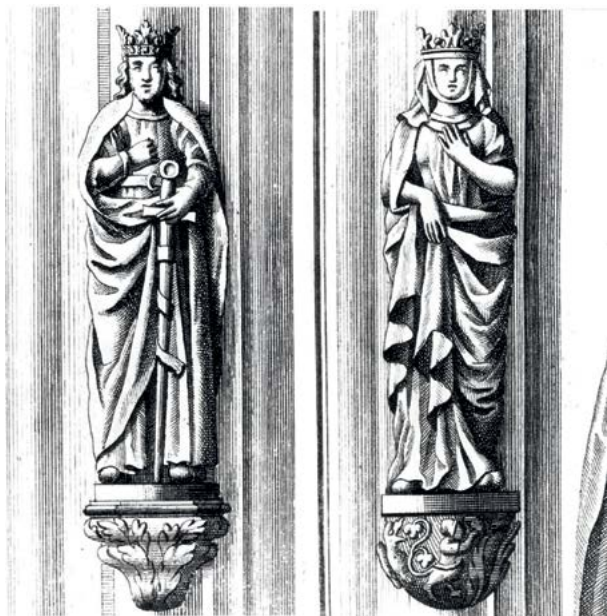
⁷⁴ ADAMSKI, J.: Nierozpoznany halowy kościół farny z okolo 1300 roku w Byczynie na Śląsku. O architekturze domniemanej fundacji księcia Henryka III glogowskiego. In: *Kwartalnik Architektury i Urbanistyki*, roč. 60, 2015, s. 27–43.

⁷⁵ HUBEL 2022, c. d. (v pozn. 16), s. 73, 81, 85–87.

⁷⁶ FISCHENEDER-MEISENEDER 2019, c. d. (v pozn. 50), s. 37–38; SAGAISCHEK 2021, c. d. (v pozn. 50), s. 25–27

stor.,⁷⁷ ako podľa aktuálneho Hubelovho datovania dokladá napr. socha Tróniacej sv. Anny s Pannou Máriou na jednom z prístenných pilierov v polygonálnom závere severného, „mariánskeho“ chóru.⁷⁸

Chór viedenského dómu však nebol prvým dolnorakúskym príkladom sôch na interiérových pilieroch. Už v neskorom 13. storočí bol tento motív uplatnený v kostole dominikánok v Tullne (obr. 22). Kláštor založil Rudolf I. Habsburgský v roku 1280 z vďaky za víťazstvo nad Přemyslom Otokarom II. na Moravskom poli (1278). Tunajšie mníšky sa spočiatku riadili regulou sv. Augustína, no v roku 1286 boli pričlenené k rádu dominikánok. Štedro podporovaná stavba rýchlo napredovala, kláštorný kostol bol vysvätený už v roku 1290.⁷⁹ Okolo jeho hlavného oltára boli na klenbových pilieroch umiestnené štyri sochy zakladateľskej rodiny – samotného Rudolfa, jeho syna Albrechta a ich manželiek. Či na svojom mieste stáli už v čase vysviacky kostola, nie je isté, hraničný termín však predstavuje rok 1298, keď bol Albrecht zvolený za rímsko-nemeckého kráľa.⁸⁰ Počítať sa s nimi ale muselo už v čase výstavby kostola, pretože konzoly na ktorých stáli, boli integrálnou súčasťou pilierov. Permanentná prítomnosť sôch protektorov v blízkosti hlavného oltára mala celebrantom zaiste pripomínať záväzok pravidelných prosebných príhovorov v bohoslužbách. Ikonograficky aj chronologicky predstavujú sochy na pilieroch v chóre tullnského kláštorného kostola ďalšiu blízku analógiu k baldachýnovým sochám manželských

Obr. 22: Tulln, niekdajší kostol dominikánok, sochy na pilieroch v oltárnom priestore, Rudolf von Habsburg a Anna von Hohenberg. Zdroj: Sauerländer 1979, c. d. (v pozn. 80).

dvojíc donátorov na pilieroch v západnom chóre dómu v Naumburgu,⁸¹ možno ich však vnímať aj ako súčasť ešte staršej tradície zobrazení svetských pánov a vladárov v blízkosti oltára.⁸² Štýl tullnských sôch vychádzal azda z francúzskeho (remešského) sochárstva,⁸³ posudzuje sa ale ťažko, keďže sochy

⁷⁷ SCHWEIGERT 2000, c. d. (v pozn. 52), s. 330.

⁷⁸ HUBEL 2022, c. d. (v pozn. 16), s. 39. Tradične sú baldachýnové sochy (ako aj ďalšia stavebná plastika chóru) považované za diela dvoch kameňosochárskych dielní, z ktorých staršia (prvá) mala pri Svätotošefanskom dome pôsobiť ťažiskovo okolo rokov 1320 až 1330, mladšia (druhá) okolo 1330 až 1340 (lit. v pozn. 52).

⁷⁹ Okrem ženského kláštora bol v susedstve pri tom istom kostole zriadený aj malý konvent dominikánskych mníchov s úlohou duchovného zaopatrenia mníšok. Vo výsledku teda išlo o zdvojený žensko-mužský kláštor. WAGNER-RIEGER, R.: Bildende Kunst: Architektur. In: *Die Zeit der frühen Habsburger. Dome und Klöster 1279–1379. Niederösterreichische Landesausstellung. Wiener Neustadt 12. Mai bis 28. Oktober 1979 (Katalog des Niederösterreichischen Landesmuseums / NF Nr. 85)*. Wien 1979, s. 103–126; 104–107; SCHWARZ 2013, c. d. (v pozn. 41), s. 368–370; SCHEDL, B.: *Der König und seine*

Klosterstiftung in der Stadt Tulln : Eine Selbstinszenierung Rudolfs I. im Herzogtum Österreich. St. Pölten 2004.

⁸⁰ SAUERLÄNDER, W.: Die Naumburger Stifterfiguren, Rückblick und Fragen. In: *Die Zeit der Staufer. Band 5 (Supplement): Vorträge und Forschungen*. Stuttgart 1979, s. 169–245: 218.

⁸¹ W. SAUERLÄNDER (1979, c. d. v pozn. 80, s. 222) v nich videl osobitný obrazový druh, ktorého hlavnou funkciou mala byť vizuálna monumentalizácia, obrazové (ikonické) potvrdenie fundácií, donácií a privilégií udelených príslušnej cirkevnej inštitúcii.

⁸² KUBES, K.I.: Der Bauherr im Spiegel seiner Kunst : An ausgewählten mittelalterlichen Beispielen aus Österreich und besonders Niederösterreich. In: *Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich* – NF 50/51, 1984/85, s. 229–337: 273–277.

⁸³ SCHMIDT 2000, c. d. (v pozn. 41), s. 303.

Obr. 23: Košice, dominikánsky kostol, južný portál. Foto: M. Kalinová 2005.

ako i samotný kostol tullnských dominikánok zanikli. Sochy sú známe vďaka barokovým rytinám a opisu z 18. stor. Publikované boli už v roku 1760,⁸⁴ no do odborného umelecko-historického povedomia ich vniesli až Renate Wagner-Rieger a Willibald

Sauerländer koncom 70. rokov minulého storočia.⁸⁵ Je teda pochopiteľné, že Burešovi (a ani Menclovi) nemohli byť pri úvahách o dominikánskom kostole v Košiciach známe. Za súčasného stavu poznania však poskytuje tullnský príklad spolu s ďalšími vyššie uvedenými príkladmi iný obraz:

Zdá sa, že motív baldachýnových, resp. pilierových sôch nachádzal na prelome 13. a 14. storočia čoraz častejšie uplatnenie v interiéroch kostolov rôzneho statusu, vrátane, aj keď výnimočne, kostolov k chudobe sa hlásiacej mendikantskej rehole.⁸⁶ Hoci teda je možné na baldachýnové sochy v dominikánskom kostole v Košiciach nazerať ako na „katedrálny luxus“, už ani okolo 1300 alebo začiatkom 14. storočia by rozhodne neboli bezprecedentným „výstrelkom“.⁸⁷ Naopak, precedens ponúka kostol i priamo dominikánskeho rádu! Ďalším úvahám o súvislostiach uplatnenia motívu baldachýnových sôch v kostole košických dominikánov bráni, žiaľ, skutočnosť, že nepoznáme ich štýl ani ikonografiu. Pokiaľ však ide o skutočnosť, že pre sochy nebola vytvorená nika, nemožno ju vnímať ako potvrdenie korekcií počas stavby. V porovnaní so staršími príkladmi nie je ešte ani vytvorenie ník pre sochy na pilieroch v chóre viedenského dómu považované za samozrejmosť.⁸⁸

Popri plastickej výzdobe v presbytériu vzbudzuje isté dilemy aj hlavný portál košického dominikánskeho kostola, osadený na južnej strane lode (obr. 23). V torze zachovaná portálová architektúra, pôvodne korunovaná vimperkom, bola objavená

⁸⁴ HERRGOTT, M.: *Monumenta Augustae Domus Austriacae, Tomus 3: Pinacotheca Principum Austriae*. Viennae Austriae 1760, Pars prior, tab. XIV-1, XIV-3, XVII-1, 4; Pars posterior, s. 14–15, 20, dostupné online: https://digital.onb.ac.at/OnbViewer/viewer.faces?doc=ABO_%2BZ20347160X ; https://digital.onb.ac.at/OnbViewer/viewer.faces?doc=ABO_%2BZ203471702 (30. 9. 2022).

⁸⁵ SAUERLÄNDER 1979, c. d. (v pozn. 80), s. 216–218, obr. 111–114; WAGNER-RIEGER, c. d. (v pozn. 79), s. 105–106, obr. 3; stručne tiež napr. SCHMIDT 2000, c. d. (v pozn. 41), s. 299. B. SCHEDL (2004, c. d. v pozn. 79, s. 64–70, tab. VIII, obr. 14, 15) síce hypoteticky uvažovala aj o možnosti, že sochy boli pôvodne umiestnené na západnom portáli

kostola, avšak napr. M. SCHWARZ (2013, c. d. v pozn. 41, s. 369–370) naďalej vychádzal z predpokladu, že od počiatku stáli na pilieroch oltárneho priestoru.

⁸⁶ V Tullne bolo uplatnenie motívu pilierovej sochy podmienené úzkym vzťahom kláštora k novej vládnucej dynastii Habsburgovcov a úlohou manifestovať jej členov ako podporovateľov cirkvi (WAGNER-RIEGER 1979, c. d. v pozn. 79, s. 105–106; SCHWARZ 2013, c. d. v pozn. 41, s. 369).

⁸⁷ VOLOVÁR 2017, c. d. (v pozn. 2), s. 212.

⁸⁸ KURMANN 2022, c. d. (v pozn. 50), s. 89–99: 94.

pri archeologickom výskume v roku 1998.⁸⁹ Vzhľadom na jej nadväznosť na soklovú rímsu lode patrí s najväčšou pravdepodobnosťou k pôvodným súčasťam kostola. V doterajšej literatúre sa portál dočkal zatiaľ nepočetných, zato však opäť značne rozporuplných hodnotení. Pokým autori architektonicko-historického výskumu ho prisúdili lineárne-mu slohu prvej, resp. druhej štvrtiny 14. stor.,⁹⁰ pre M. Volovára bol hlavným impulzom predatovania kostola do neskorého 14. stor., keďže na ňom rozoznal parlérovské vplyvy druhej polovice 14. storočia a súvis so západným portálom Kaplnky sv. Michala v Košiciach.⁹¹

Súhlasit' možno so základnou charakteristikou, že portál patrí typologicky medzi portály tzv. lineárneho slohu. Ten začal určovať charakter stredoeurópskej architektúry koncom 13. stor. Charakteristickým znakom portálov tohto štýlového prejavu je ostenie tvorené sledom striedajúcich sa výžľabkov a prútov, či už oblého alebo hruškovitého prierezu, pričom zdôraznená vertikálna línia osobitne vyniká na tých portáloch, ktorých profilácia prechádza bez zmeny a bez prerušenia hlavicami od sokla až do vrcholu archivoly. Portály bez hlavic alebo horizontálnych vlysov či ríms boli známe už v románskej architektúre, pre gotické „linearizujúce“ portály boli však smerodajné impulzy vychádzajúce z katedrálnej gotiky, ako bolo zjednotenie profilácie ostenia a archivoly, ku ktorému došlo po polovici 13. stor. (po 1258) na portáloch južného ramena transeptu katedrály v Paríži, tu v kombinácii s bohatou skulptúrnou výzdobou. Pokým vo francúzskej architektúre sa recepcia tohto inovatívneho riešenia odohrávala iba váhavo, v nemecky hovoriacich regiónoch bola mnohorako rozvíjaná,⁹² spočiatku hlavne na portáloch s ostentami bez skulptúrnych prvkov. Už z posledných desaťročí 13. storočia možno uviesť viaceré príklady aj zo Štajerska a Dolného Rakúska (Graz,

Obr. 24: Graz, Leechkirche, západný portál. Foto: archív autorky.

Kostol [Nanebovzatia] Panny Márie, tzv. Leechkirche, vysvätený 1293, obr. 24; Retz, dominikánsky kostol, severný portál, ok. 1295; Raabs an der Thaya, farský kostol, západný portál, posledné desaťročie 13. stor.; Stein an der Donau, južný portál do kostola aj vstup do kapitulnej siene, posledná štvrtina 13. stor.⁹³). Na niektorých z nich majú prúty ostenia ešte individualizované pätky (Stein, južný portál kostola) alebo v reminiscencii na románske ústupkové portály prechádzajú do odstupňovaného sokla (Raabs an der Thaya). Avšak na osobitne významnom príklade, hlavnom portáli Leechkirche v Grazi, vysvätenom zrejme v roku 1293, už vychádzajú, pokiaľ súčasný stav zodpovedá originálu, zo spoločnej zošikmej

⁸⁹ ĎURIŠOVÁ, M. – ULICHÝ, M.: Predstihový záchranný výskum na Dominikánskom námestí v Košiciach. In: *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1998*. Nitra 2000, s. 51–53: 52.

⁹⁰ GOJDIČ – PAULUSOVÁ – ZVEDELOVÁ 2006, c. d. (v pozn. 6), s. 5.

⁹¹ VOLOVÁR 2017, c. d. (v pozn. 2), s. 191, 194–195.

⁹² ARNOLD, K. – ALBRECHT, S.: Die Wiener Fürstenportale: Das Verhältnis von Architektur und Skulptur. In: SCHEDL – ZEHETNER (eds.) 2022, c. d. (v pozn. 16), s. 141–151: 147.

⁹³ BRUCHER, G.: *Gotische Baukunst in Österreich*. Wien – Salzburg 1990, s. 62–64; CHINI, Ch.: Studien zur ehemaligen Minoritenkirche von Stein an der Donau. In: *Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich*, roč. 65, 1999, s. 53–122: 91–92, 115.

plochy (vyžľabením oddelenej od sokla) (obr. 24),⁹⁴ teda v princípe tak ako na južnom portáli košických dominikánov. Tento princíp bol uplatnený aj na bočnom južnom portáli kostola v Grazi alebo na vstupe do kapitulnej siene kláštora v Steine.⁹⁵ Všetky tieto portály majú ostenia bez skulpturálnej výzdoby, ktorá ale v niektorých prípadoch našla uplatnenie na ploche tympanónu (Retz). Ďalším prvkom, ktorý nachádzame už na niektorých z uvedených raných príkladov linearizujúcich portálov, bol vimperk (Stein an der Donau). V priebehu prvej polovice 14. storočia zaznamenal typ portálov linearizujúceho charakteru bez hlavíc značné rozšírenie,⁹⁶ a to i na území Slovenska.⁹⁷ Jednotlivé príklady variujú svojou proporcionalitou, sklonom vrcholového oblúka, hmotnejšími alebo naopak subtilnejšími formami prútov v ostení, riešením soklovej časti. Dá sa povedať, že vývojová línia smerovala k jemnejšej modelácii ostenia so zrýchleným sledom prútov a vyžľabení vytvárajúcich v priereze drobnopisnú krivku vystupujúcich a ustupujúcich ohybov. Táto vývojová línia však zďaleka nebola priamočiara, čo je zrejme už pri pohľade na spomenutý hlavný portál kostola v Grazi, ktorého jemne profilované hlboké lievikovité ostenie s rýchlym sledom prútov predznamenávalo uvedený vývoj už na konci 13. storočia. Z hľadiska východiskovej typológie je teda veľmi dobre predstaviteľný a možný vznik južného portálu dominikánskeho kostola v Košiciach (ako aj ďalších dvoch typologicky analogických, avšak podstatne jednoduchších portálov na západnej a severnej strane jeho lode) už v priebehu prvej polovice 14.

storočia. Na pamiatkach z tohto obdobia alebo ešte starších sa dajú nájsť analógie nielen k východiskovej „linearizujúcej“ schéme, ale aj k čiastkovým prvkom. Nemožno síce poprieť M. Volovárom oprávnene konštatované podobnosti s hlavným portálom Kaplnky sv. Michala: podobný rytmus profilácie, smerom von natočený hruškový profil prútov (na dominikánskom portáli všetkých prútov s hruškovým profilom, na portáli kaplnky len vnútorných), zalomenie profilu soklovej rímsy smerom nahor na vonkajšom okraji portálov. Je však nanajvýš otáznne, či dokazujú súdobú dielenskú spojitosť oboch portálov, alebo či na portál dominikánskeho kostola nenazeráť skôr ako na starší inšpiratívny vzor, ktorého riešenie bolo na portáli Kaplnky sv. Michala ďalej rozvinuté (napr. v bohatšom profile soklovej rímsy).

Skutočnosť, že podľa zistení architektonicko-historického výskumu vznikli obvodové múry presbytéria aj lode dominikánskeho kostola v jednej stavebnej etape, nás núti datovať vznik kostola podľa štýlovo najmladších prvkov, tak ako to napokon konštatovali už aj J. Bureš a M. Volovár. Ich spoločný výskyt v jednom stavebnom celku spolu so štýlovo staršími prvkami ale nie je nutné zdôvodňovať dlhým trvaním stavebnej etapy⁹⁸ alebo ťažko presnejšie špecifikovateľnou stavebnou zmenou,⁹⁹ či teóriou o spóliach zo staršej zaniknutej stavby.¹⁰⁰ Vyššie uvedený príklad kostola v Danišovciach dokladá, že formy rastlinnej architektonickej výzdoby, vyhodnotené doterajším

⁹⁴ Primárnosť portálu ako súčasť západnej emporovej časti kostola bola potvrdená archeologicky (SCHWEIGERT, H.: Marginalien zur Baur- und Kunstgeschichte der Grazer Leechkirche. In: *Die Leechkirche: Hügelgrab, Rundbau, Ordenshaus*. Ed.: DIENES, G. M. Graz 1993, s. 118–126: 120), avšak jeho sokel bol upravovaný v 19. stor. (ZOTTMANN, G.: Stein – Werkstoff in der Leechkirche. Schadensbilder und Restaurierung. In: *Forschungen zur Leechkirche in Graz*. Horn 1996, s. 257–260: 257–259).

⁹⁵ CHINI 1999, c. d. (v pozn. 93), s. 115 a obr. 55 na s. 116.

⁹⁶ Spomedzi významných príkladov na nemeckej a rakúskej pôde možno spomenúť Reutlingen, ok. 1320; Schwäbisch-Gmünd, Heilig-Kreuz-Münster, západný portál, 1320; Hildesheim, Kostol sv. Michala, zač. 14. stor.; Kolín, kostol minoritov, 1. pol. 14. stor.; Viedeň, minoritský kostol, 1. pol.

14. stor. (ARNOLD – ALBRECHT 2022, v pozn. 92, s. 147–148). K Čechám MENCL, V.: Vývoj středověkého portálu v Českých zemích (Dokončení). In: *Zprávy památkové péče* 20, 1960, č. 1–4, s. 112–153: 120–126; PRIX, D. – RACKOVÁ, E. – SLAVÍK, J.: *Středověké venkovské kostely východních Čech: Archidiakonát brdecký do roku 1378*. Praha 2020, s. 296–298.

⁹⁷ Napr. Lendak, kostol strážcov Božieho hrobu; Levoča, kostol minoritov; Kremnica, karnerová Kaplnka sv. Ondreja a mnoho ďalších vrátane vidieckych kostolov.

⁹⁸ GOJDIČ – PAULUSOVÁ – ZVEDELOVÁ 2005, c. d. (v pozn. 6), s. 127.

⁹⁹ ORIŠKO 2006, c. d. (v pozn. 5), s. 14, 19.

¹⁰⁰ VOLOVÁR 2017, c. d. (v pozn. 2), s. 213.

Obr. 25: Ľubica, Kostol Nanebovzatia Panny Márie, portál na južnej strane presbytéria. Foto: B. Pomfjová 2007.

bádaním ako štýlovo staršie, prežívali v lokálnom kontexte až do obdobia, keď stredoeurópska architektúra ponúka vzory aj pre tvaroslovne mladšie formy. Môžeme teda predpokladať, že zachované kameňosochárske súčasti integrované do obvodových múrov košického dominikánskeho kostola boli dielom prinajmenšom dvoch kamenárskych majstrov, resp. skupín. Jedna z nich bola súčasťou širšej lokálnej stavebnej tradície, ktorá od druhej polovice 13. storočia ovplyvňovala podobu sakrálnych stavieb na Spiši, ale so zjavným presahom aj do susedných regiónov. Druhý majster alebo skupina majstrov bol/i poučený/i najaktuálnejším dianím na poli stredoeurópskej architektúry, a to predovšetkým v Podunajsku, kde môžeme nájsť skoré východiská tak pre formy neprirodzene, dekoratívne zvlnenej rastlinnej

Obr. 26: Ľubica, Kostol Nanebovzatia Panny Márie, portál na južnej strane presbytéria, detail ľavého ostenia. Foto: B. Pomfjová 2007.

ornamentiky, motív kľáčiacej figúry na konzole/hlavici, či linearizujúce portálové formy bez hlavíc. Precedens baldachýnovej sochy v oltárnom priestore ponúka dokonca priamo stavba dominikánskeho rádu (Tulln). Tieto podunajské východiská pripúšťajú možnosť vzniku košického kostola najskôr okolo 1300. Správnejšie však azda predsa len bude Burešovo datovanie do prvej štvrtiny, prípadne do prvej tretiny 13. storočia, každopádne však pred zmienku z roku 1336 o enormnom množstve stavebného materiálu, ktorý bol zrejme určený pre výstavbu ďalších kláštorných budov. Kostol v tom čase zaiste už stál, hoci mu ešte mohli chýbať také súčasti, ako kružba v kruhovom okne nad sedíliami v južnej stene polygonálneho záveru presbytéria. Datovanie do raného 14. storočia samozrejme otvára otázku, aká sakrálna stavba slúžila košickým dominikánom pred výstavbou dochovaného kostola. Hľadanie možných odpovedí súvisí s problémom príchodu dominikánov do Košíc, ktorý zostáva neobjasnený; rádová tradícia pripúšťa založenie kláštora už pred polovicou 13. storočia,¹⁰¹ pokým novšia historiografia sa prikláňa skôr k jeho druhej polovici.¹⁰² Každopádne dejiny zakladania dominikánskych, resp. mendikantských kláštorov ponúkajú početné príklady rôznych počiatkových provizórií, či využívania existujúcich sakrálnych stavieb.

Datovaním do prvých desaťročí 14. stor. je možné dominikánsky kostol vnímať už ako súčasť širšej

¹⁰¹ WICK 1932, c. d. (v pozn. 1), s. 3.

¹⁰² HUNČAGA 2008, c. d. (v pozn. 1), s. 46, pozn. 234.

vlny šírenia sledovaných architektonických prvkov. A to i na územie Slovenska, kde už v priebehu prvej polovice 14. storočia postupne pribúdajú varianty čoraz dynamickejšej modelácie zvlnenej, plápolajúcej, či puklicovej listovej ornamentiky. Menovať možno opäť spišské príklady – výzdobu hlavíc v presbytériu minoritského kostola aj v starších častiach farského kostola (sakristia, chór) v Levoči. Najmä však je potrebné uviesť portál na južnej strane presbytéria kostola v Ľubici (obr. 25, 26). Subtílné tvary jeho lievikovitého ostenia dotvára listová ornamentika v podobe pravidelne rozložených listov na hlavicových vlysoch aj na vonkajšom rámujúcom výžľabku. Mencl datoval tento portál do doby okolo 1300, považujúc ho za príklad čistej linearizujúcej poklasickej gotiky,¹⁰³ pokým J. Žáry ho časovo zaradil do 30. rokov 14. storočia a prisúdil vplyvu Levoče.¹⁰⁴ Ľubický portál však v rámci spišského okruhu pôsobí skôr ako solitér, a to tak rozložením ornamentálnej výzdoby na portálovej architektúre, ako aj jej charakterom, ktorý sa líši tak od expresívnejšieho pohybu veľkoplošnejšieho listového dekoru v levočských minoritoch, ako aj od strnulejšie modelovaných variant v levočskom farskom kostole. Mätko zvlnené listy so zdôrazneným vypuklým stredom na Ľubickom portáli však napriek odlišnému kompozičnému usporiadaniu (zdvojené listy rozložené v pravidelných rozstupoch) predstavujú typologicky veľmi blízku paralelu k listom na hlavicových vlysoch triumfálneho oblúka v košických dominikánoch. Navodzuje to otázku, či tu nemáme pred očami ďalšie útržky intenzívnejších spiško-košických kameňosochárskych väzieb.

Na záver by som sa niekoľkými poznámkami rada dotkla deliacej konštrukcie, ktorá sa nachádzala vo východnej časti lode košického dominikánskeho

kostola, a predstav o nej. V priestoroch novovekej krypty pod dnešnou podlahou lode (zvýšenou oproti pôvodnej stredovekej podlahe o cca 140 cm¹⁰⁵ v 18. storočí v rámci barokových úprav) z nej zostali torzá dvoch rovnobežných priečných múrov – jeden sa nachádzal cca 380 cm pred triumfálnym oblúkom v lodi, druhý v línii triumfálneho oblúka (obr. 1). Prvý z uvedených múrov, hrubý 70 cm, sa vo svojej nadzákladovej časti zachoval do výšky cca 120 cm. Je možné, že jeho torzo sa dochovalo v plnej dĺžke siahajúcej od severnej steny lode k južnej stene, architektonicko-historicky však bolo možné preskúmať len úsek v severnej a strednej časti lode.¹⁰⁶ Múr bol postavený z lomového kameňa a previazaný so severnou stenou kostolnej lode. Dochovali sa na ňom pôvodné omietky, ako aj odtlačky po stredovekej a barokovej podlahe. V strede múru bol vytvorený priechod, ktorý bol zo strany lode armovaný opracovanými kvádrmi a mal mierne zošíkmené ostenie, pokým z východnej strany bolo jeho prosté ostenie vymurované z lomového kameňa.¹⁰⁷ Značná šírka priechodu (177 cm zo strany lode, 218 cm zo strany chóru) viedla k úvahe o dvojsovom portáli.¹⁰⁸

Zo skutočnosti, že uvedený priečný múr v lodi bol previazaný so severnou stenou kostola, vyplýva, že deliaca konštrukcia bola od počiatku súčasťou priestorového riešenia kostola, hoci jej podoba sa zrejme časom menila, ako indikuje druhý z deliacich múrov, ktorý bol voči triumfálnemu oblúku sekundárny. Jeho vznik bol datovaný len veľmi rámcovo do 14. až 15. stor.¹⁰⁹ Vzhľadom na situáciu v priestoroch krypty nebolo možné stanoviť hrúbku, ani dĺžku jeho torza (prístupný bol opäť len jeho severný úsek). No je nanajvýš pravdepodobné, že i on bol v strede prerušený priechodom. Tak ako to azda zachytil ešte plán kláštora od architekta Alexandra Canevala (Canovala) pôsobiaceho v Košiciach v 60. rokoch 17. stor. (obr. 27), ktorý publikovali a ako

¹⁰³ MENCL 1965, c. d. (v pozn. 3), s. 36.

¹⁰⁴ ŽÁRY 1986, c. d. (v pozn. 28), s. 51, 252.

¹⁰⁵ GOJDIČ – PAULUSOVÁ – ZVEDELOVÁ 2005, c. d. (v pozn. 6), s. 125.

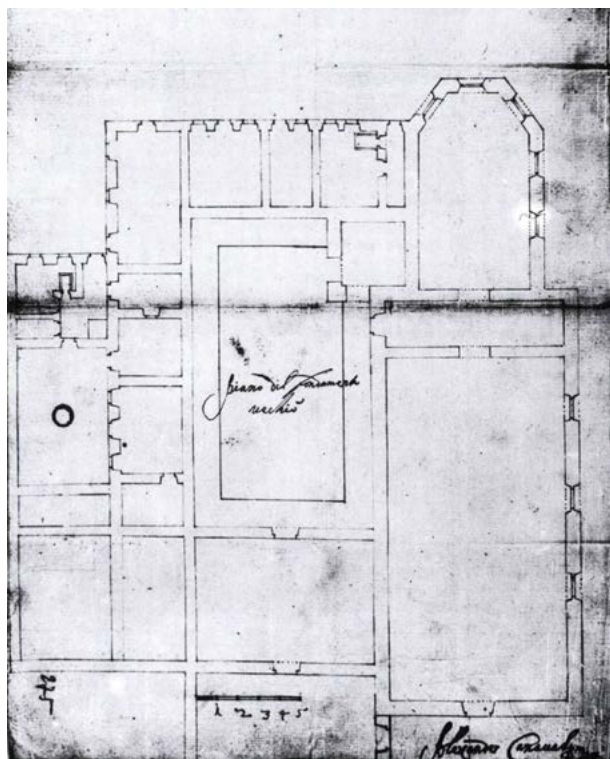
¹⁰⁶ Situáciu v južnej časti, kde bol priestor krypty zasýpaný asi koncom 19. stor. (GOJDIČ – PAULUSOVÁ – ZVEDE-

LOVÁ 2005, c. d. v pozn. 6, s. 97), nie je možné overiť bez archeologického výskumu.

¹⁰⁷ GOJDIČ – PAULUSOVÁ – ZVEDELOVÁ 2005, c. d. (v pozn. 6), s. 7, 12, 97–98, 126.

¹⁰⁸ Ibidem, s. 97, 126.

¹⁰⁹ Ibidem, s. 96–97, 126; GOJDIČ – PAULUSOVÁ – ZVEDELOVÁ 2006, c. d. (v pozn. 6), s. 5.

Obr. 27: Alexander Caneval (Canova): „Plán starých základov“ (*Piano del fundamenti vecchio*), podľa pôdorys dominikánskeho kláštora v Košiciach. Zdroj: Krcho – Székér 1994, c. d. (v pozn. 18).

zobrazenie dominikánskeho kláštora v Košiciach identifikovali J. Krcho a G. Székér.¹¹⁰ Ich identifikácia bola najprv plne akceptovaná,¹¹¹ následné celkové porovnanie plánu so zachovanými aj archeologicky zistenými architektrami kláštora vyvoláva však isté pochybnosti, či sa skutočne jedná o plán košického dominikánskeho kláštora. V prípade akceptácie tohto

predpokladu je možné ho vnímať len ako veľmi schematické zobrazenie.¹¹²

Bez ohľadu na uvedenú neistotu ohľadom plánu možno v prvom rade na základe dostupných architektonicko-historických zistení nateraz usudzovať, že pomocou uvedených dvoch priečných múrov bola v kostole košických dominikánov priamo pred triumfálnym oblúkom vytvorená chodbička, do ktorej sa vchádzalo z krížovej chodby cez portál v najvýchodnejšom úseku severnej steny lode. S najväčšou pravdepodobnosťou boli v strede oboch múrov vytvorené priechody smerom do chóru a do lode. Torzá múrov ani spomenutý plán neumožňujú spoľahlivú rekonštrukciu deliacej konštrukcie. Otázne je i to, či išlo vo výslednej podobe skutočne o letner, teda či boli tieto deliace múry kombinované s pódium (emporou), ako predpokladali už realizátori architektonicko-historického výskumu, ktorí zvyšky konštrukcie identifikovali. Poznamenali, že sekundárny múr v línii víťazného oblúka „*mohol súvisieť s konštrukciou nesúcou čítací pult, ktorý býval situovaný na pochôdznej ploche lettnera*“¹¹³ čím vlastne predpokladali, že išlo o zadnú (zo strany lode) stenu letnera.

Podľa Š. Oriška predstavoval letner v kostole košických dominikánov najskôr len formu deliacej steny (*intermedium*) medzi chórom a loďou, ako to požadovali rané rehoľné predpisy.¹¹⁴ Konkrétne sa jedná o ustanovenie generálnej kapituly dominikánskeho rádu, ktorá sa konala v roku 1249 v Trevíri. Podľa neho mali priori dominikánskych kláštorov nariadiť v rádivých kostoloch deliace steny (*intermedia*) tak, aby bratov pri príchode do chóru a odchode z neho nevideli svetskí ľudia; povolené boli nanajvyš okná, ktoré mohli byť otvorené počas elevácie Božieho tela.¹¹⁵

¹¹⁰ KRCHO – SZEKÉR 1994, c. d. (v pozn. 18), s. 336, 346–348. M. Volovár spresnil, že plán architekta Alexandra Canevala/Canovala mohol byť vytvorený približne medzi rokmi 1660 až 1665 (RUSNÁK, R. – VOLOVÁR, M.: *Zaznamenal Alexander Canova v 17. storočí dispozíciu dominikánskeho kláštora v Košiciach?* In: *Východoslovenský pravek* 10, 2013, s. 171–187: 172).

¹¹¹ ORIŠKO 2006, c. d. (v pozn. 5), s. 16–17; ORIŠKO 2010, c. d. (v pozn. 5), s. 308.

¹¹² RUSNÁK – VOLOVÁR 2013, c. d. (v pozn. 110), s. 171–187.

¹¹³ GOJDIČ – PAULUSOVÁ – ZVEDELOVÁ 2005, c. d. (v pozn. 6), s. 126; GOJDIČ – PAULUSOVÁ – ZVEDELOVÁ 2006, c. d. (v pozn. 6), s. 5.

¹¹⁴ ORIŠKO 2010, c. d. (v pozn. 5), s. 309.

¹¹⁵ *Intermedia que sunt in ecclesiis nostris inter seculares et fratres. sic disponantur ubique per priores. quod fratres egredientes et ingredientiés de choro non possint videri a secularibus. vel videre eosdem. Poterunt tamen aliquae fenestre ibidem aptari. ut tempore elevationis corporis dominici possint aperiri. Item. In aliis que sunt in ecclesiis iuxta chorum fratrum a dextris et a sinistris. mulieres ingredi non permittantur.* SUNDT 1987, c. d. (v pozn. 17), s. 406.

Uvedené ustanovenie popisuje hlavnú funkciu deliacej steny, no neurčuje jej formu, ktorá mohla značne variovat' čo do formy aj materiálu (pevný stavebný materiál versus drevo, prípadne ich kombinácie). Predovšetkým však deliaca stena nemusela znamenať hneď letner. V najjednoduchšej forme išlo o priečny múr, ktorý nebol ničím viac než vizuálnou bariérou medzi liturgickým chórom a loďou.¹¹⁶ Takáto deliaca stena bola už pred rokom 1238 vytvorená v kostole Sta. Sabina v Ríme, ktorý v roku 1222 prevzali dominikáni, a predstavuje tak najstarší doklad chórovej priečky v kostole dominikánskeho rádu.¹¹⁷ K raným dokladom patrí aj priečka, ktorá zrejme už v polovici 13. storočia (v čase vysvätenia chóru medzi rokmi 1248 až 1251) oddeľovala chór a trojlodie dominikánskeho kostola v Krakove. Stála v línii triumfálneho oblúka a mala dva symetricky situované priechody, čo bol, zdá sa, zriedkavejší variant, oproti jednému portálu situovanému v stredovej osi. Portály okrem toho, že umožňovali pohľad na pozdvihnutie hostie, ako to pripúšťala uvedená generálna kapitula, využívali mníši zrejme aj na pravidelnú večernú procesiu po kompletóriu, ktorá zaujímala kľúčové miesto v dominikánskej liturgii; mníši vtedy vychádzali z chóru do lode, aby tam spievali antifónu *Salve*

Regina. Najneskôr v poslednej štvrtine 14. storočia vznikol vo východnej časti prebudovaného trojlodia krakovských dominikánov halový letner, do ktorého konštrukcie bola začlenená aj staršia priečka.¹¹⁸

Možno aj priestor kostola košických dominikánov členila najprv iba jednoduchá priečka (múr vo východnej časti lode)¹¹⁹ a až dodatočne bolo rozdelenie kostola na mníšsky, liturgický chór a „laickú“ loď doplnené o druhý priečny múr v línii triumfálneho oblúka. Postupné budovanie alebo prestavby takýchto deliacich konštrukcií neboli ničím výnimočným a mohli súvisieť aj s procesom výstavby samotného kostola. V niektorých prípadoch slúžila spočiatku jednoduchá priečka na oddelenie dokončeného a používaného chóru od ešte budovanej lode a až po jej dostavbe bola dotvorená aj deliaca konštrukcia do podoby letnera.¹²⁰

Prijmeme predpoklad, že deliaca konštrukcia v košickom kostole bola vo svojej výslednej podobe multifunkčným letnerom, ktorého – pri pohľade z lode – čelnou stenou bol múr v lodi a zadnou múr v línii triumfálneho oblúka.¹²¹ Potom mohlo ísť o typ letnera s plnou murovanou čelnou i zadnou stenou, ktoré boli v strede prerušené portálmi. Tieto dve steny mohli jednak niesť pódium a jednak vymedzovať pasáž, ktorá by mníchom umožňovala nerušený pre-

¹¹⁶ SCHENKLUHN 2000, c. d. (v pozn. 17), s. 81–83; MICKISCH, S.: Tradition und Innovation : Architektur, Raum und Ritual bei den Dominikanern. In: *Geist und Gestalt : Monastische Raumkonzepte als Ausdrucksformen Religiöser Leitideen im Mittelalter*. Ed.: SONNTAG, J. Münster 2016, s. 251–303: 270–271. V domácej odbornej literatúre sa často nerozlišuje medzi jednoduchou chórovou priečkou a letnerom (napr. GOJDIČ – PAULUSOVÁ – ZVEDELOVÁ 2006, c. d. v pozn. 6, s. 5), pričom vzniká istý terminologický zmatok, keď sa napr. v súvislosti s kostolom košických dominikánov konštatuje, že išlo o „*zdvojený*“, resp. „*dvojité* letner“ (RUSNÁK – VOLOVÁR 2013, c. d. v pozn. 110, s. 174, 176). Letnerom je korektné nazývať multifunkčnú konštrukciu s pódium, resp. tribúnou, ktorá mohla mať rôznu podobu (SCHMELZER, M.: *Der mittelalterliche Letner*. Petersberg 2004, s. 10–11).

¹¹⁷ LLOYD, J. B.: *Medieval Dominican architecture at Santa Sabina in Rome, c. 1219–c. 1320*. In: *Papers of the British School at Rome* 72, 2004, s. 231–292: 251–259.

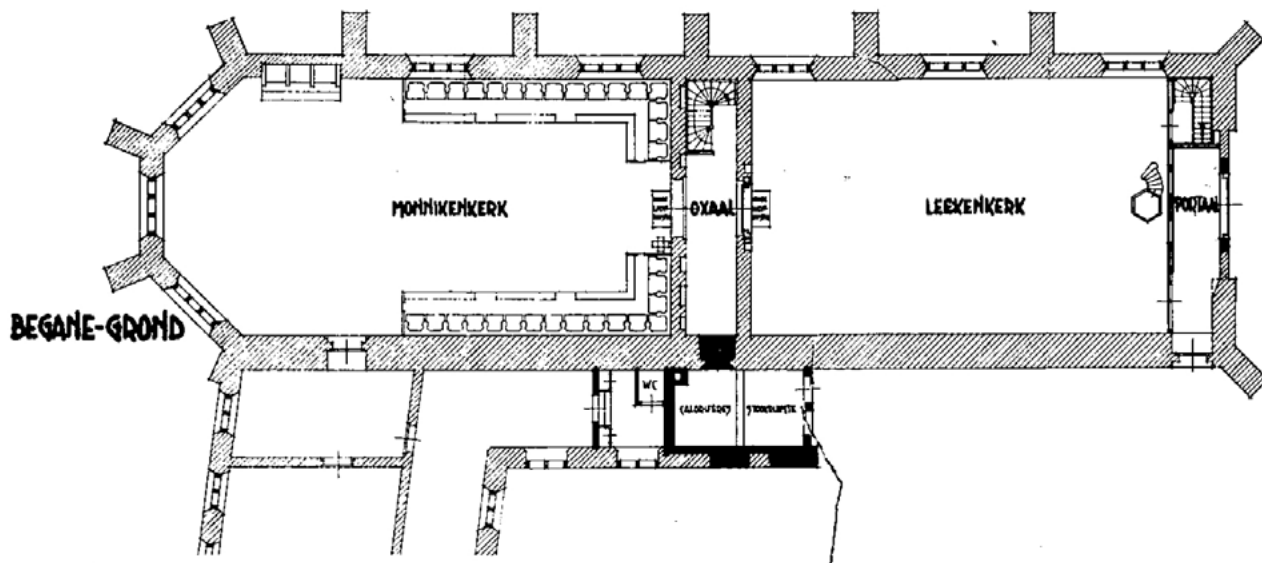
¹¹⁸ SZYMA, M. – BOJEŠ-BIAŁASIK, A. – CZECHOWICZ, J. – CZYŻEWSKI, K. – WALCZAK, M.: Przegroda chórowa i lektorium w kościele Trójcy Świętej w Krakowie. Rekonstrukcja – datowanie – użytkowanie. In: *Biuletyn Historii Sztuki* 83, 2021, č. 4, s. 783–842. Na určité situácie, ako boli

i procesie, keď dominikánski mníši prechádzali cez deliacu stenu do priestoru lode a do svojej liturgie začleňovali aj tam stojace oltáre (napr. v rámci veľkonočnej liturgie) upozornil tiež MICKISCH 2016, c. d. (v pozn. 116), s. 271.

¹¹⁹ Zatiaľ iba jednoduchá priečka so stredovým priechodom (a deštruovanými blokmi bočných oltárov) bola archeologicky odkrytá aj v kostole zaniknutého františkánskeho kláštora v Slovenskej Lupči. Keďže však plocha kostola nebola komplexne preskúmaná, zostáva nejasné, či aj v tomto prípade nešlo o zložitejšiu konštrukciu letnera (POMFYOVÁ, B.: Letnery v stredovekých kostoloch na Slovensku : Príspevok k stavebným dejinám mendikantských kláštorov. In: *Archaeologia historica*, roč. 44, 2019, č. 2, s. 715–747: 730–733 s odkazmi na ďalšiu lit.).

¹²⁰ SCHMELZER 2004, c. d. (v pozn. 116), s. 144.

¹²¹ Možnosť, že by prípadné pódium niesla iba priečka v lodi a že sa by teda jednalo o jednoduchší variant tzv. priečkového letnera (nem. *Schrankenletner*), je málo pravdepodobná vzhľadom na jej malú hrúbku 70 cm. Pre porovnanie: letner tohto typu v dome v Halberstade mal, súdiac podľa základov (1,4 m), dvojnásobnú hrúbku (SCHMELZER 2004, c. d. v pozn. 116, s. 124).

Obr. 28: Ter Apel, pôdorys kláštorného kostola. Zdroj: Steensma 2000, c. d. (v pozn. 122).

sun z kláštora (krížovej chodby) do a z liturgického chóru. Išlo by teda o riešenie s uzavretými stenami na oboch stranách konštrukcie, ku ktorému možno nájsť analógie hlavne v západoeurópskych regiónoch – v Anglicku alebo Holandsku. Napr. interiér kláštorného kostola Rádu sv. Kríža v Ter Apel v severnom Holandsku zo samého záveru 15. stor. (jedná sa o jednolodie s priamo napojeným presbytériom bez triumfálneho oblúka) je rozdelený letnerom (obr. 28), ktorého plné murované steny sú, tak ako to prichádza do úvahy aj v Košiciach, prerušené v strede portálmi vedúcimi jednak do chóru a jednak do lode a vymedzujú spojovaciu chodbu ústiacu do krížovej chodby, pričom z kláštora bol prístup aj na pódium letnera. Západná stena letnera, tvoriaca východný záver lode, má v určitej výške plytké výklenky a vedľa nich pisciny, ktoré indikujú niekdajšiu existenciu bočných oltárov.¹²² V stredoeurópskych regiónoch sú letnery s dvomi murovanými stenami

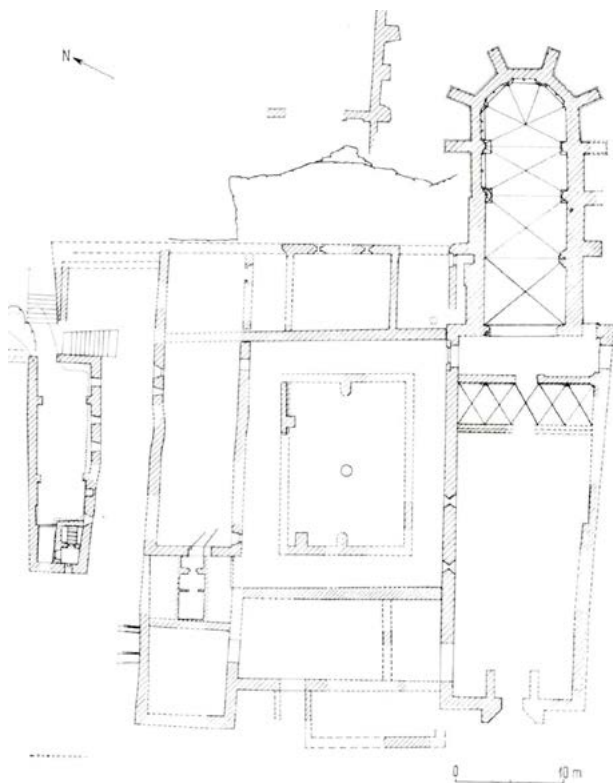
doložené výnimočne.¹²³ K zriedkavým príkladom letnerov s dvojicou murovaných stien, prelomených stredovými portálmi, patrí v rekonštruovanom stave dochovaný neskorogotický letner monumentálneho trojlodového františkánskeho kostola v Gdansku (poľ. Gdańsk, nem. Danzig). Konštrukcia široká 4,5 m a vysoká 7 m nevyplňa v tomto prípade východnú časť lode, ale západnú časť chóru, takže jej západná stena stojí v rovine triumfálneho oblúka. Obe pohľadové múry letnera boli tak smerom do lode, ako aj smerom do chóru prelomené stredovými portálmi. Jeho vnútorný priestor bol pôvodne osvetlený piatimi oknami (dvomi zo strany hlavnej lode, dvomi zo strany chóru, jedným v severnej stene) a mal byť zaklenutý, ako vyplýva zo štruktúry muriva preparovaného pre nasadenie klenby, hoci k jej realizácii zrejme nedošlo.¹²⁴

Letner gdanských františkánov dokladá, že aj v prípade obojstranne uzavretej konštrukcie sa

¹²² STEENSMA, R.: Het middeleeuwse doksaal in Nederland. In: *Jaarboek voor liturgie-ondcrzoek*, roč. 16, 2000, s. 187–218: 190, 204; KROESEN, J. E. A.: The Preserving Power of Calvinism. Pre-Reformation Chancel Screens in the Netherlands. In: *The Art and Science of the Church Screen in Medieval Europe: Making, Meaning, Preserving*. Eds.: BUCKLOW, S. – MARKS, R. – WRAPSON, L. Woodbridge 2017, s. 195–219: 196–197.

¹²³ Napr. letner v Kostole Matky božej v Sione (Sitten) vo Švajčiarsku z 2. štvrtiny 13. stor., ktorý však nemal funkciu chodby (SCHMELZER 2004, c. d. v pozn. 116, s. 121, 128–129, 189).

¹²⁴ Letner gdanských františkánov mal staršieho predchodcu, situovaného vo východnej časti západnej partie kostola vybudovaného po r. 1420. Dnešná konštrukcia, obnovená po

Obr. 29: Budín (Buda), pôdorys dominikánskeho kláštora v druhej polovici 14. stor. Zdroj: Gyürky 1981, c. d. (v pozn. 127).

mohlo počítat' s klenbou, ako to v prípade letnera košických dominikánov predpokladá hypotetická rekonštrukcia publikovaná M. Volovárom.¹²⁵ Uvedený autor sa pri nej opieral o letner z konca 14. stor. v dominikánskom kostole na Budíne (Buda;

obr. 29), o ktorom však mylne tvrdil, že pozostával z dvoch priečok tak ako letner v Košiciach.¹²⁶ V prípade budínskeho letnera išlo o typ halového letnera otvoreného smerom do lode arkádami.¹²⁷

Napriek tomu je letner budínskych dominikánov relevantným príkladom v úvahách o košickom letnere, a to osobitne vzhľadom na svoje umiestnenie v kostolnom interiéri. Najprv však treba pripomenúť, že v mendikantských kostoloch v strednej Európe alebo prinajmenšom v dobre zdokumentovaných nemeckých regiónoch predstavoval halový letner, ktorého „halu“ nesúcu pódium tvoril rad klenbových polí otvorených smerom do lode arkádami a ktorý bol vstavaný v celej šírke lode, resp. lodí, najčastejšie riešenie. Klenbové polia haly ponúkali architektonicky akcentovaný priestor pre bočné oltáre, zariadením ktorých nadobúdali funkciu kaplniek. K obvyklým prvkom patrila aj stredový priechod v zadnej stene. Uvedené riešenie letnera zohľadňovalo isté špecifické požiadavky žobravých reholí a vhodne sa kombinovalo so spravidla beztranseptovou dispozíciou stredoeurópskych mendikantských kostolov, čo viedlo aj k jeho označeniu *mendikantský letner*.¹²⁸ Asi najčastejšie bol situovaný priamo pred triumfálnym oblúkom, mohol však stáť aj v západnom klenbovom poli chóru, resp. na rozhraní chóru a lode, alebo, naopak, mohol byť vysunutý v lodi,¹²⁹ čo bol aj prípad letnera v kostole budínskych dominikánov (obr. 29). Tamajší letner z neskorého 14. stor. nebol vytvorený priamo pred triumfálnym oblúkom, ale cca 3 m pred ním v lodi. Medzi zadnou stenou letnera a triumfálnym oblúkom vznikol priestor, do ktorého sa vchádzalo z križovej

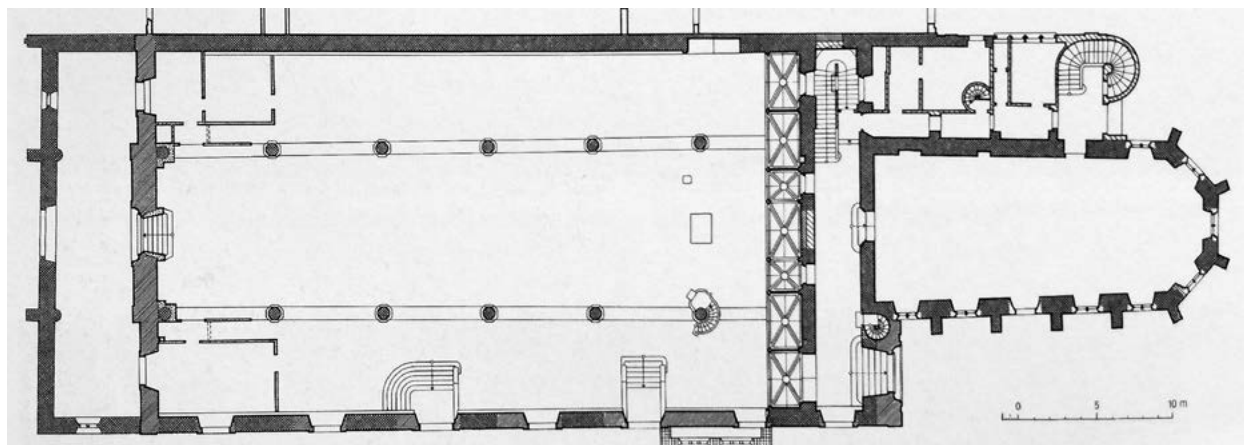
2. svetovej vojne, vznikla počas prestavby kostola po r. 1480, resp. až po jeho obnove vynútenej zrútením sa časti stavby v r. 1503. MASSOWA, Z.: Das Franziskanerkloster und Nationalmuseum zu Danzig. In: *Klöster und monastische Kultur in Hansestädten: Beiträge des 4. wissenschaftlichen Kolloquiums Stralsund 12. bis 15. Dezember 2001*. Eds.: KIMMINUS-SCHNEIDER, C. – SCHNEIDER, M. Stralsund 2003, s. 225–238: 229; PIEPER, R.: Von der Uneinheit des Kirchenraumes: Lettner. In: *Geschichte der Sächsischen Franziskanerprovinz von der Gründung bis zum Anfang des 21. Jahrhunderts, Bd. 5 : Kunst. Von den Anfängen bis zur Gegenwart*. Ed.: PIEPER, R. Paderborn 2012, s. 351–366: 363–364.

¹²⁵ RUSNÁK – VOLOVÁR 2013, c. d. (v pozn. 110), s. 173, obr. 4; VOLOVÁR 2017, c. d. (v pozn. 2), s. 200, obr. 19.

¹²⁶ RUSNÁK – VOLOVÁR 2013, c. d. (v pozn. 110), s. 174

¹²⁷ Volovárom prevzatý pôdorys budínskeho kláštora v druhej polovici 14. stor. (GYÜRKY, K.: *Das mittelalterliche Dominikanerkloster in Buda*. Budapest 1981, príloha IV; obr. 29 v tomto texte) môže evokovať, že nosné časti tamajšieho letnera tvorili dve priečky, avšak rovnobežné línie na západnej strane letnera nenaznačujú priečku, ale zrejme schodisko letnera (tamtiež, s. 70). Z popisu nálezovej situácie (tamtiež, s. 73–75), ako aj prezentácie relikvov kostola (v priestore Hotela Hilton, postaveného na mieste niekdajšieho dominikánskeho kláštora na hrade v Budapešti) jednoznačne vyplýva, že sa jednalo o halový letner.

¹²⁸ SCHMELZER 2004, c. d. (v pozn. 116), s. 81–98; stručne tiež napr. SCHENKLUHN 2000, c. d. (v pozn. 17), s. 81–83.

Obr. 30: Bern, pôdorys bývalého dominikánskeho kostola. Zdroj: Schmelzer 2004, c. d. (v pozn. 116).

chodby cez portál v najvýchodnejšom úseku severnej steny lode. Komunikačné prepojenie s loďou zabezpečoval portál v stredovej osi zadnej steny letnera. Na jeho pódium sa vstupovalo cez portál v severnej stene lode z poschodia nad južným, s kostolom susediacim ramenom krížovej chodby.¹³⁰

Analogická situácia prichádza do úvahy aj v kostole košických dominikánov za predpokladu, že múr, ktorého torzo sa zachovalo pod podlahou lode, nebol, ako sa predpokladá, čelnou stenou deliacej konštrukcie, ale jej zadnou stenou. V takom prípade sa aj v Košiciach mohlo jednáť o halový letner, ktorý mal smerom do lode otvorené arkády a bol situovaný trochu západnejšie v lodi. Proti tomu síce hovorí skutočnosť, že na zachovanom torze priečného múru v lodi neboli pozorované zvyšky klenbových

prípor, ktoré by sa dali očakávať v prípade halového letnera, klenba však mohla byť na nosnej stene podchytená aj konzolami vo väčšej výške, než má dochované torzo. Naopak v prospech možnosti, že konštrukcia letnera pokračovala smerom do lode, by mohlo hovoriť zistenie na južnej stene lode. Sondou situovanou vo výške 200 cm nad úrovňou dnešnej podlahy a vo vzdialenosti 380 cm od východnej steny lode, teda nad líniou priečného múru, bola v nadväznosti na pôvodné kamenné murivo lode objavená mladšia tehlová zámurovka kaverny, ktorá vznikla po odstránení muriva letnera. Rovnaká situácia však bola zistená ešte aj v sonde situovanej 450 cm od východnej steny lode.¹³¹ V porovnaní so situáciou v budínskom kláštore by bolo zhodné aj komunikačné prepojenie medzi krížovou chodbou

¹²⁹ PIEPER 2012, c. d. (v pozn. 124) s. 354-360.

¹³⁰ Kostol budínskych dominikánov prešiel pomerne komplikovaným vývojom. Ešte pred príchodom rehoľníkov stál na jeho mieste starší kostol s jednoduchým pravouhlým pôdorysom s neodsadenou svätyňou, ktorý bol prvýkrát prestavaný v 13. stor. po založení kláštora (pred 1254), keď vzniklo jednolodné s dlhým odsadeným pravouhlým chórom. Je pravdepodobné, že už tento kostol bol členený letnerom, no torzá dvoch protiľahlých prístenných pilierov, ktoré by mali byť pozostatkom jeho konštrukcie (GYÜRKY 1981, c. d. v pozn. 127, s. 64, 65), spojila realizátorka archeologického výskumu v novších interpretáciách so zaklenutím svätyne pôvodného kostola (GYÜRKY, K.: A domonkos rend középkori kolostorai Budán. In: HARIS ed. 1994, c. d. v pozn. 18, s. 121-135: 125; GYÜRKY, K.:

Domonkos kolostorok várostörténet régészeti. In: *Tanítvány* 7, 2001, č. 2., s. 27-40: 33). V druhej polovici 14. stor. (so začiatkom okolo r. 1370) boli loď aj chór predĺžené východným smerom a v rámci tejto prestavby vznikol koncom 14. stor. i diskutovaný halový letner. Nemal však dlhé trvanie. Kvôli zámeru zaklenúť loď bola hala letnera v prvej tretine 15. stor. strhnutá a jeho zadná stena redukovaná na nižšiu priečku (GYÜRKY 1981, c. d. v pozn. 127, s. 75).

¹³¹ GOJDIČ – PAULUSOVÁ – ZVEDELOVÁ 2005, c. d. (v pozn. 6), s. 98; jedná sa o sondy L1 a L2. Skutočnosť, že Canevalov plán, pokiaľ sa vôbec vzťahuje na košických dominikánov, nenaznačuje halový letner, možno pripísať jeho schematickosti alebo aj možnosti, že hala letnera v tom čase už neexistovala.

a liturgickým chórom cez portál za (pri pohľade z lode) letnerom vo východnej časti severnej steny lode. Pokiaľ však bolo toto riešenie kombinované (nech už s akýmkoľvek časovým odstupom) ešte s priečkou v línii triumfálneho oblúka (aká v kostole budínskych dominikánov nie je doložená), potom sa vo výsledku mohlo jednať o typ letnera, ktorý M. Schmelzer nazvala „*mendikantským letnerom s oddelenou spojovacou chodbou*.“¹³² Uvedený typ pripomína tzv. kartuziánsky letner, rozdiel však spočíva v tom, že v mendikantských kostoloch spojovacia chodba za halou letnera nebola smerom nahor uzavretá pódium.¹³³ V oboch prípadoch však slúžila mníchom primárne ako chránená spojnica medzi krížovou chodbou a chórom. Analogické riešenie letnera je doložené vo viacerých mendikantských kostoloch v nemecky hovoriacich regiónoch (napr. v dominikánskom kostole v Berne,¹³⁴ obr. 30) a v nadväznosti na vyššie zmieňované štýlové súvislosti košického

kostola smerujúce k regensburgským východiskám je možné uviesť, že daný typ letnera členil aj minoritský kostol v Regensburgu (3. tretina 13. stor.).¹³⁵

Ako z uvedeného vyplýva, dovoľujú relikty deliacej konštrukcie, ktorá kedysi členila interiér kostola košických dominikánov, uvažovať o viacerých možnostiach jej architektonického stvárnenia. Riešenie dilem súvisiacich s jej podobou – a tým aj možnou škálou funkcií – musí však čakať na archeologický, prípadne architektonicko-historický výskum, ktorý by preveril ďalšie stopy po jej stavebnej štruktúre, komunikačných prepojeniach (hlavne prístup na predpokladané pódium), ale aj bočných oltároch vytvorených vo väzbe na ňu, nech už mala akúkoľvek podobu.¹³⁶ Tie spolu s ďalšou výzdobou a vybavením deliacej steny kompenzovali laickým návštevníkom upretý pohľad na hlavný oltár v liturgickom chóre, vytvárali priestor pre privátnu pobožnosť a bohato rozvinuté formy duchovnej starostlivosti zo strany mendikantov.

Práca vznikla v rámci riešenia grantového projektu VEGA 2/0060/20 Farské kostoly v stredoveku: vznik – formy – funkcie.

¹³² „*Bettelordenslettner mit abgetrenntem Verbindungsgang*“ (SCHMELZER 2004, c. d. v pozn. 116, s. 92–94).

¹³³ SCHMELZER 2004, c. d. v pozn. 116), s. 104–105. Na Slovensku mal tzv. kartuziánsky letner azda kostol v Červenom Kláštore (POMFYOVÁ 2019, c. d. v pozn. 119, s. 740–741).

¹³⁴ Letner bývalého dominikánskeho kostola v Berne (Švajčiarsko) je príkladom deliacej konštrukcie realizovanej v etapách v priebehu stavby kostola (po 1280): najprv vznikla spojovacia chodba pred triumfálnym oblúkom a až následne bola pred ňou postavená hala s arkádami a pódium (SCHMELZER 2004, c. d. v pozn. 116, s. 86–90, 172).

¹³⁵ SCHMELZER 2004, c. d. (v pozn. 116), s. 93, 187.

¹³⁶ ORIŠKO (2006, c. d. v pozn. 5, s. 16; 2010, c. d. v pozn. 5, s. 309) predpokladal existenciu bočného stredovekého oltára pred deliacou stenou, resp. ako súčasť letnera na základe malej niky s plastickým krížom vo vrchole na južnej stene lode, ktorá však podľa vyhodnotenia architektonicko-historického výskumu vznikla rovnako ako analogická nika v južnom múre chóru až začiatkom 20. stor. (GOJDIČ – PAULUSOVÁ – ZVEDELOVÁ 2005, c. d. v pozn. 6, s. 99 /sonda L3/, 104–105 /sonda P3/).

The Dominican Church in Košice – A Few Notes on an Ongoing Dilemma

Résumé

The evaluations of the Dominican church in Košice in the specialist literature have been controversial. The reason for the different views for the date of the establishment of the Dominican church in Košice lie in the sculptural decorations that are situated in the choir which are very diverse in terms of style. Unlike the flat-ceiling nave, which was probably characteristic of very modest architectural forms, the architecture of the vaulted choir was complemented with the addition of quite rich sculptural decorations. They can particularly be found on the capitals and corbels of the verges, which supported the unpreserved Medieval vault, and on the attic of the triumphal arch. There are floral, figural and animal motifs. A pair of shortened verges of the vault was even interrupted by what we would call canopy sculptures. Unluckily, the sculptures themselves have not been preserved, yet the original corbels on which they stood and the canopies that overarched them still exist in their original positions. The decorations are heterogeneous, not only in terms of their motifs, but also in terms of the quality and style of the stonemasonry. Some architectural elements, which include the early Gothic grape decor with leaf ornaments based on the classical Gothic art, clearly follow the style found in the second half of the 13th century, and have numerous similarities to architecture found in the nearby Spiš region. On the basis of these analogies the church is typically dated to the last decades of the 13th century. The remaining architectural elements are more advanced in terms of style, and their existence in Eastern Slovakia before the 14th century is hard to imagine or possibly explain. Especially the vigorous rolling leaf decor on the attic of the triumphant arch and the canopy sculptures we have already mentioned. These elements (along with a portal in the southern part of the church nave) account for the differences in the dating of the church, as individual research projects have found similar elements at different periods within the 14th century.

Within written sources there is a limited amount of information that allows us to build a timeline for the construction of the church. The only thing that is certain is that the monastery was established before 1303, when it was entered in a list of Dominican monasteries by the historian of the order, Bernardus Guidonius, and also that in 1336 the monastery used their land in a transaction with the municipality for 600 wagons of stone and 100 wagons of sand. These large amounts of building material suggest that they carried out extensive building works however it is not clear which parts of the monastery were concerned.

The dilemma that accompanies the dating and style classification of the church cannot be explained by breaking the construction down into several phases. According to architectural and historical research the church was created in a single phase of construction. However, recent architectural and historical research into a small church in the municipality of Danišovce in the Spiš helps us to solve the problem. It is a building whose architectural decoration contains similarities to the elements, older in terms of style, found in the architectural decoration of the Dominican church in Košice. On the basis of a dendrochronological analysis of the wood used in the construction (cut in 1307) it may be assumed that the church in Danišovce was built at the end of the first decade of the 14th century. It is quite a surprising shift compared to previous dates which have suggested the last decades of the 13th century, or around the year 1300 at the latest. At the same time, this is also an important finding in respect of the church in Košice as it suggests that the floral ornamentation in the choir, older in terms of style, was among the “live” repertoire of sculptors, even within the first decades of the 14th century. This significantly changes the view of its compatibility with decorative elements, younger in terms of style, for which quite numerous similarities may be found in Central-European architecture of

that time. Contemporary information confirms the view of Jaroslav Bureš, who dated the Dominican church within the first quarter of the 14th century and assumed that its architectural decoration, which was more advanced in terms of style, was affiliated to the Danubian architecture. Danubian architecture from the end of the 13th century and the first decades of the 14th century (Regensburg, Vienna, Lower Austria, Styria) actually offer comparable examples to all the important features of the church: the forms of the rolling floral ornaments, the motif of the canopy sculpture, and the motif of the kneeling figures on two vault attics, as well as the more advanced form of the southern portal. The motif of the canopy sculpture in the altar area was applied quite early (at the end of the 13th century), not to mention the fact that it was included within a building of the Dominican order, although within the female branch (Tulln). At least this offered an idea of how this element of “cathedral luxury”, which does not correspond to the architectural requirements of a modest order that results from the ideals of poverty of the Dominican order, could be applied.

Therefore, we can assume that the sculptural elements integrated into the outer walls of the Dominican church in Košice, that have been preserved, were the work of at least two sculptors, or groups of sculptors, who contributed to the construction of the Dominican church in Košice during the first decades of the 14th century. One of them was part of

a broader local building tradition, whose impact can be seen on sacral buildings in the Spiš region from the second half of the 13th century, yet which clearly overlapped with neighbouring regions. Another master or group of masters were trained on the latest developments in Central-European architecture, especially in the Danube region. The church was most likely built before 1336 and the enormous amounts of building material was probably intended to be used in the construction of other monastery buildings. If we date the construction of the church to the early 14th century this naturally raises the question of which sacral building served the Dominicans in Košice prior to the construction of the church. The search for possible answers is linked to the date that the Dominicans arrived in Košice. Historians have different opinions in relation to this; it is assumed they arrived in the first half of the 13th century, and then also in the second half. In any case, the history of the establishment of the Dominican, that is Mendicant monasteries, offers numerous examples of different initial provisional solutions, or the use of existing sacral buildings.

The original architectural disposition of the church also included a partition in the eastern part of its nave – a choir or rood screen. Today, only a fragment of this partition remains, it is below the current floor level. A whole range of questions relating to its form and possible structural changes still have no unequivocal answers.

Mgr. Bibiana Pomfiová, PhD.

Centrum vied o umení SAV
org. zložka Ústav dejín umenia
Dúbravská cesta 9, 841 04 Bratislava
e-mail: dejubipo@savba.sk